

ONTWERP OMGEVINGSVISIE

In werkenber Fryslân, klear foar de takomst

Versie 0

Gebieden

Inhoudsopgave

Inleiding	4
H1. Westergo: Waddenpoort en vruchtbare grond	6
1.1 Profiel	6
1.2 Ruimtelijk ontwikkelperspectief	6
H2. Oostergo: Motor van circulaire agro-economie	11
2.1 Ruimtelijk ontwikkelperspectief	12
H3. Noordelijke Wouden: Coöperatieve regio als merk	16
3.1 Ruimtelijk ontwikkelperspectief	17
H4. Zuidelijke Wouden: Topnatuur in een vitale regio	20
4.1 Ruimtelijk ontwikkelperspectief	21
H5. Gaasterland: De landgoedtuin van Fryslân	25
5.1 Profiel	25
5.2 Ruimtelijk ontwikkelperspectief	26
H6. Het Lage Midden	29
6.1 Profiel	29
6.2 Ruimtelijk ontwikkelingsperspectief	30
H7. Waddeneilanden: Proeftuinen voor zelfvoorzienende gemeenschappen	34
7.1 Profiel	34
7.2 Ruimtelijk ontwikkelingsperspectief	35
H8. Grote wateren: Waddenzee en IJsselmeer	39
8.1 Profiel Waddenzee	39
8.2 Profiel IJsselmeer	40
8.3 Ruimtelijk ontwikkelperspectief grote wateren	41
H9. Stedelijke dynamiek en synergie in de uitnodigingszones	43

Leeswijzer

De provinciale Omgevingsvisie bestaat uit vier delen: een deel Visie, een deel Thematische Verdieping, een deel Gebiedsgerichte Verdieping en een deel Sturingsfilosofie & Ruimtelijke Principes.

Dit deel Gebiedsgerichte Verdieping beschrijft hoe de bewegingen, de doelen en de thema's hun uitwerking krijgen in acht Friese regio's én in zes zogenaamde uitnodigingszones. We sluiten aan bij de vaker gehanteerde gebiedsindeling: Oostergo, Westergo, Lage Midden, Gaasterland, Wadden, IJsselmeer/Waddenzee, Noordelijke Wouden en Zuidelijke Wouden. Voor elk gebied beschrijven we het profiel om vervolgens een perspectief te schetsen van hoe deze provinciale Omgevingsvisie gestalte krijgt in elk gebied. Op het Fries stedelijk netwerk en de uitnodigingszones rond de steden gaan we vervolgens nog afzonderlijk in.

Met de term uitnodigingszone introduceren we een nieuw concept. In deze zones komen meerdere opgaven samen. Nóg meer dan voor andere gebieden, geldt in de uitnodigingszones dat we als provincie niet bepalen welke ruimtelijke oplossingen we vinden en hoe we die vorm geven. We nodigen de gemeenten en andere betrokkenen nadrukkelijk uit om samen om tafel te gaan en initiatief te tonen. Voorafgaand aan de planvorming stemmen we met elkaar de rollen af. Daarmee geven we de samenwerking vorm die aan de uitnodigingszones inhoud moet geven.

Inleiding

Als logisch vervolg op de thematische verdieping in het voorgaande deel van deze Omgevingsvisie, geven we in dit deel, zoals de titel al aangeeft, een verdieping op gebiedsniveau, overal waar dat relevant is. Daarbij maken we gebruik van de lagenbenadering, die het systeem van het landschap inzichtelijk maakt.

In ons omgevingsbeleid maken we afwegingen op basis van de drie lagen. De ondergrond (water- en bodemsysteem) vormt het fundament waarop onze leefomgeving is gebouwd en functioneert. De mogelijkheden en beperkingen van die ondergrond werken vervolgens door in de middelste laag van netwerken (infrastructuur) en de bovenste laag van bebouwing en landgebruik.

Tegelijkertijd heeft de middelste laag een eigen dynamiek en ontwikkellogica; netwerken voor energie, economie en mobiliteit zijn daarmee niet alleen volgend, maar ook sturend in ruimtelijke keuzes. Ook de structuur van dorpen en steden heeft invloed op keuzes over het ruimtegebruik en ruimtelijke ontwikkelingen. Zo is er sprake van een voortdurende wisselwerking tussen de lagen op verschillende schaalniveaus. De lagen samen vormen het landschap.

Acht gebieden

De ondergrond bepaalde in Fryslân lange tijd de ontwikkeling van de provincie. Het bouwen op de hogere zandgronden en het optrekken van nederzettingen op terpen zijn daar historische voorbeelden van. Hetzelfde geldt voor de teelt van pootaardappelen op vruchtbare kleigronden en het ontstaan van de weidegebieden op het veen.

Door dijken aan te leggen, polders te ontwateren en kunstmest te gebruiken, hebben wij water en bodem – en daarmee het landschap – steeds meer naar onze hand kunnen zetten. Dit bracht ons veel, maar levert ook problemen op. Versterkt door de klimaatverandering is de huidige inrichting van – en onze omgang met – het water- en bodemsysteem niet langer toekomstbestendig. Daarmee is het leefbaar houden van onze leefomgeving een urgente opgave die vraagt om een ruimtelijke herijking en mogelijke herinrichting en herverdeling van diezelfde leefomgeving.

Door daar per gebied richting aan te geven, kunnen we met de Omgevingsvisie beter inspelen op de specifieke situatie in – en mogelijkheden van – betreffend gebied. Daarmee bieden we per gebied een richtinggevend kader voor maatwerk. In samenspraak met gebiedspartijen, inwoners en bedrijven, komen we zo samen tot oplossingen die aansluiten op de regionale kenmerken en kwaliteiten.

Op basis van de grondsoort, water- en bodemsysteem en verschillen in sociaaleconomische structuur, ontsluiting, bewoningsgeschiedenis en natuur- en landschapswaarden komen we tot acht verschillende gebieden. We beschrijven per gebied de voornaamste, richtinggevende kenmerken en waarden. Dat doen we ook voor de steden, de regiokernen en de dorpen. Ook zoomen we vervolgens apart in op de uitnodigingszones van de stedelijke gebieden.

Sterke steden en dorpen

De kenmerken van de dorpen en steden komen voort uit hun ligging, de daaruit voortvloeiende economische pijlers en de invloed van onder andere historische ontwikkelingen en cultuur. Dit leidde in Fryslân tot een structuur van verspreid liggende nederzettingen met elk een eigen identiteit, schaal en eigen behoeften.

In deze Omgevingsvisie onderscheiden we een kernenstructuur met een Fries stedelijk netwerk, een tweetal regiosteden (Dokkum en Harlingen), meerdere regiokernen en tal van dorpen. Het is een samenhangende structuur waarin steden, kernen en dorpen elkaar aanvullen en versterken. De diversiteit zorgt voor een robuust netwerk waar de hele provincie van profiteert. Zo liggen er kansen om de concentratie van stedelijke activiteiten te benutten voor de versterking van het voorzieningenniveau in zowel de stedelijke gebieden, de kernen als de dorpen. Economische samenwerking is hierbij van belang. Uitgangspunt is het principe van *borrowed size*: ook regiokernen en dorpen hebben baat bij de voorzieningen, economische kracht en werkgelegenheid in de nabijgelegen steden.

Door de rolverdeling tussen de steden profiteren ze maximaal van agglomeratievoordelen en worden dubbelingen voorkomen. Met het oog op de toekomst fungeert Leeuwarden als grootste stad en primaire schakel in het stedelijk netwerk. Drachten, Heerenveen en Sneek ontwikkelen zich als complementaire steden met een centrumfunctie.

De regiokernen zijn geselecteerd op basis van voorzieningenniveau en ruimtelijke spreiding over de provincie. Ze hebben een belangrijke regiofunctie op het gebied van voorzieningen, werkgelegenheid en wonen. De overige dorpen maken het palet compleet met hun eigen identiteit; sterk verbonden met het landschap bieden ze aantrekkelijke en vitale woonplekken.

H1. Westergo: Waddenpoort en vruchtbare grond

Het noordwestelijke deel van de provincie duiden we ook wel aan als Westergo. Een gebied met een zeer oud cultuurlandschap. De landbouwgrond is vruchtbaar en de dorpen en steden liggen als compacte, groene bakens in het open landschap. Fysisch-geografisch (zie CHK, landschapstypenkaart) en cultuurhistorisch gezien, omvat Westergo de volgende regio's:

- Noordelijk Westergo/westelijke Bouhoeke: een regio met elkaar afwisselende parallelle kwelderwallen en kweldervlakten;
- Kleiterpengebied of Greidhoeke: een regio met bochtige slenken, prielen en oeverwallen;
- Zuidelijk Westergo: een regio bestaande uit klei-op-veengebieden, hempolders en latere droogmakerijen;
- Noordelijke Middelsee (Het Bildt) en zuidelijke Middelsee: gebieden ontstaan door inpoldering van de Middelsee;
- Marneslenk: een ingepolderde vroegere zeearm ten zuiden van Harlingen.

1.1 Profiel

Met steden als Sneek, Harlingen, Bolsward en Franeker is Westergo historisch en economisch sterk verbonden met zowel het zoete water van de meren en het IJsselmeer als met het zoute water van de Waddenzee. We koesteren de Friese Elfsteden, waarvan de meeste op de klei liggen. Het gebied telt veel beschermde stads- en dorpsgezichten en is rijk aan cultuurhistorie. Denk aan de vele monumentale boerderijen, kerken, staten en stinsen. De in het open landschap gelegen terpen, terpdorpen en boerderijen zijn beeldbepalende elementen.

Andere zichtbare elementen zijn bijvoorbeeld de windmolens voor het opwekken van elektriciteit die sinds de jaren tachtig deel uitmaken van het landschap in de Súdwesthoeke (het zuidelijke deel van Westergo, Het Lage Midden en Gaasterland). De eerste windmolen werd in 1988 in Baburen geplaatst op particulier initiatief. In de jaren daarop verrezen er meer molens en al snel verschenen ook de eerste windturbines langs de kust. Zeer kenmerkend is het windmolenpark op het vasteland bij de kop van de Afsluitdijk (Nij Hiddum-Houw). Windmolens zijn vanaf grote afstand te zien en maken onderdeel uit van de beleving van het open weidelandschap.

Na afsluiting van de Zuiderzee (1932) kwamen zandplaten langs de Friese kust droog te liggen. Tegenwoordig zijn dit beschermde natuurgebieden. Ze zijn rijk aan unieke flora en fauna. Een mooi voorbeeld hiervan is de Makkumerwaard. De landbouw draagt bij aan de weidse en open structuur in het gebied.

1.2 Ruimtelijk ontwikkelperspectief

Westergo bouwt – net als Oostergo – aan een duurzame en circulaire landbouw, met aandacht voor klimaatadaptatie en biodiversiteit; samenwerking tussen de akkerbouw op de kwelderruggen en de melkveehouderij op de overige gronden bevordert dit. Er wordt ingezet op synergie tussen de kennisinstellingen van de stad en de praktijkervaringen in het landelijk gebied. Tegelijk positioneert Westergo zich, met de maritieme en circulaire

haven van Harlingen, als een internationale waddenpoort die deel uitmaakt van de North Sea Baltic corridor.

Dragers

Het stelsel van historische steden en waterwegen vormt de drager van een krachtig toeristisch-economisch netwerk. De nederzettingen, dorpen, steden en buurtschappen in Westergo vertellen het verhaal van het leven met de zee. Gelegen op kwelderruggen en/of terpen, meestal met een vrij compacte stedenbouwkundige structuur, hebben zij allemaal een eigen silhouet. Kenmerkend is het contact met het omliggende landschap, door de situering van de kerk, een kaatsveld, een stinzenpark, eendenkooi of kerkenpad.

De terpen, terpdorpen en beschermde stads- en dorpsgezichten zijn hecht met het gebied verbonden. Oude laagtes, kweldervlakten, restanten van prielen en geulen benutten we om het gebied klimaatbestendig te maken. Een voorbeeld hiervan is het overloop aan de Roptavaart, aangelegd in het kader van de gebiedsontwikkeling Franekeradeel-Harlingen.

Water en bodem

De noordelijke zeekeleizone kampt zowel in Westergo als in Oostergo met verzilting. In de komende tien tot twintig jaar kan doorspoelen van het systeem, met zoet water, de verzilting van het oppervlaktewater tegengaan. Wel zal er in de toekomst, door klimaatverandering, vaker een tekort aan IJsselmeerwater zijn, wat het doorspoelen bemoeilijkt. Om verzilting van het bovenste grondwater te beperken, werken we op de langere termijn in de akkerbouwzone toe naar vitalere bodems en het behoud van zoetwaterlenzen. Het verhogen van waterpeilen en het verbreden en toevoegen van sloten draagt daaraan bij en zorgt ook voor extra opslag van zoet water.

Aanvullend kan verzilting in veel gevallen beperkt worden door bijvoorbeeld de aanleg van anti-verziltingsdrainage. De grondgebruiker is daarin zelf aan zet. Op de lange termijn zijn de gevolgen van verzilting mogelijk niet meer overal te voorkomen. De teelt van gewassen die beter bestand zijn tegen verzilting kan een oplossing bieden. Op bedrijfsniveau kan ook het ondergronds opslaan van zoet water soelaas bieden.

Op het gebied van de waterkwaliteit en biodiversiteit kan een sprong voorwaarts worden gemaakt. De beste kansen liggen in het instellen van hogere waterpeilen in de slenken die hier van oudsher liggen, in combinatie met weidevogelbeheer. Waar mogelijk ontstaan in het waterbeheer grotere eenheden met hetzelfde waterpeil, waardoor er meer diversiteit in natte en droge gronden ontstaat.

Natuur en biodiversiteit

Het open kustlandschap van Westergo grenst aan het Natura 2000-gebied en Unesco Werelderfgoed Waddenzee. Deels is het oude reliëf van kwelderruggen en slenken herkenbaar, net als de voormalige Middellzee en de meer dan duizend jaar oude kruidenrijke Slachtedyk. Voor het versterken van de biodiversiteit liggen er veel kansen voor kruidenrijke akkers en graslanden, weide- en akkervogels. Ook dragen de vele historische landschapselementen zoals keringen, terpen, eendenkooien, boomgaarden en stinzenparken hun steentje bij aan de biodiversiteit. Ook zoet-zoutovergangen geven de biodiversiteit een impuls.

Cultuurhistorische sporen

Westergo heeft een rijke cultuurhistorie, waarvan terpen, oude dijken en stadjes en dorpen zichtbare sporen vormen. We zorgen ervoor dat klimaatmaatregelen het historische landschap zoveel mogelijk leesbaar houden. Bijvoorbeeld: bij het verbreden van watergangen of aanleggen van retentiegebieden houden we rekening met de historische verkaveling en oude structuren – denk aan dijken en terpen. Door modern waterbeheer te combineren met respect voor het verleden, beschermen we de identiteit van het kleigebied.

Dit oude agrarische cultuurlandschap ademt geschiedenis. Die lees je onder meer af aan de kronkelige loop van wegen, de afwisseling van regelmatige en onregelmatige verkavelingen, de aanwezigheid van (voormalige) dijken en waterlopen en de ligging van dorpen en steden als oriëntatiepunten in het landschap. De grootschalige openheid gaat samen met fijnmazige cultuurhistorische dichtheid. Bij ontwikkelingen vragen we dan ook de identiteitsdragers als onderlegger te gebruiken.

Behoud en het weer terugbrengen van greppelland of kruinige percelen, in combinatie met kruidenrijk grasland, draagt bij aan het vitaal houden van de bodem, het vasthouden van zoet water, het versterken van de biodiversiteit, het vastleggen van CO₂ en aan een aantrekkelijk landschap.

Economie en energie

Westergo is één van de belangrijke Friese landbouwgebieden. Er wordt op efficiënte en innovatieve wijze hoogwaardige zuivel geproduceerd. We zetten in op doorontwikkeling van de melkveehouderij door kringlopen verder te sluiten en daarmee de efficiëntie te verhogen. Ten aanzien van het sluiten van kringlopen liggen er regionale kansen voor samenwerking tussen akkerbouw en veeteelt, maar ook voor verbreding van de bedrijfsvoering met groenblauwe diensten, mestvergisting en korte ketens. Boeren doen veel aan weidevogelbeheer met ondersteuning vanuit het ANLb.

De kleigrond is zeer geschikt voor akkerbouw. Er wordt onder andere pootgoed geteeld dat bij draagt aan (inter)nationale voedselzekerheid en innovatiekracht. Vanwege de belangrijke landbouwfunctie van dit gebied, zullen we aan de hand van het afwegingskader voor de landbouwhoofdstructuur, zorgvuldig afwegen of – en waar – landbouwgronden nodig zijn voor woningbouw, bedrijvigheid en energie. Het zoeken naar combinaties en meervoudig ruimtegebruik maakt hier onderdeel van uit. De landbouw draagt bij aan de weidse en open structuur in het gebied.

Qua duurzame energie stimuleren we de sanering van turbines van dertig jaar en ouder die in dit gebied in groten getale aanwezig zijn. Op de langere termijn is de elektrificatie van de waddenveren een aandachtspunt in relatie tot de opwekking van duurzame energie in dit gebied.

Ook andere sectoren vragen aandacht. Denk aan de circulaire, maritieme en recreatieve sectoren met Sneek als koploper op het gebied van duurzame watersport. Harlingen als waddenfront heeft een belangrijke functie als multimodaal overslagpunt, nabij de zeehaven. Samen met Franeker kan Harlingen deze positie verstevigen. Aandachtspunt is wel de toename van sediment in de haven. Dat vraagt op termijn meer onderhoud.

Ontsluiting

Een fijnmazig routenetwerk zorgt voor ruimere mogelijkheden om het landschap te beleven en om te bewegen, te sporten en te ontmoeten. In het kleigebied kunnen we dit netwerk versterken met bijvoorbeeld de aanleg van boerenlandpaden. Routenetwerken verbinden kernen en voorzieningen. Zo kunnen ze langs bezienswaardigheden, horeca en rust- en informatiepunten leiden. Gekoppeld aan verblijfsrecreatie maken ze het voor bezoekers gemakkelijker en aantrekkelijker om het gebied te verkennen. Om verstoring in kwetsbare perioden zoveel mogelijk te voorkomen, wordt er bij aanleg en openstelling rekening gehouden met aanwezige soorten (zoals reeën, hazen en vogels).

Leefbaarheid en bereikbaarheid zijn onderling hecht verbonden. In deze regio voorzien we op een aantal plekken in mobiliteitshubs om basisvoorzieningen voor iedereen bereikbaar te houden. Aandachtspunt in dit verband is ook de provinciale weg N354. Deze stroomweg voldoet straks niet meer aan de eisen die het Rijk stelt. Afwaardering of aanpassing van de weg is daarmee aan de orde.

Dijkversterkingen en de toekomst

Langs de IJsselmeer- en Waddenkust werken we samen met het Rijk en Wetterskip Fryslân aan een integrale aanpak voor waterveiligheid. Benodigde dijkversterkingen koppelen we waar mogelijk aan natuurverbetering (bloemrijke dijken, nieuwe natuurgebieden of slenken langs de dijk), recreatie (bijvoorbeeld nieuwe fiets- of wandelpaden op dijken), waterkwaliteit en landbouw. De versterking tussen Koehool en Lauwersoog zorgt ervoor dat de waddendijk op dit tracé vanaf 2027 weer vijftig jaar op sterkte is. Later dit decennium start de aanpak van de dijk tussen Koehool en Zurich. De zeespiegelstijging – en meer extreme weersomstandigheden – vragen richting toekomst ruimte en slimme oplossingen.

Richting de toekomst verkennen we met het Rijk hoe om te gaan met de veranderingen in het peilbeheer van het IJsselmeer. Dit is nodig met het oog op voldoende zoetwateraanvoer tijdens droge perioden en het beter verdelen van zoetwater bij schaarste, zodat het kleigebied voldoende water houdt. We kijken daarbij bijvoorbeeld ook naar de gevolgen voor de buitendijkse functies (natuur, recreatie, bedrijvigheid). Via het *Programma Versterking Friese IJsselmeerkust* creëren we klimaatbestendige landschappen langs de kust.

Regiokernen

Bolsward

Bolsward kan zich ontwikkelen tot een energieneutrale woonstad met regionale uitstraling, terwijl Sneek de rol van centrumstad vervult. Samen vormen ze een complementair duo dat Súdwest-Fryslân positioneert als duurzame en aantrekkelijke regio, met een gunstige ligging ten opzichte van de Randstad. Door samenwerking rond waterstof, circulaire economie en energietransitie kan een regionaal kennis- en bedrijvencluster ontstaan rond Bolsward.

Sint Annaparochie

Regiokern Sint Annaparochie kan zich verder ontwikkelen als vitale kern in de gemeente Waadhoeke, met nadruk op woningbouw, centrumvernieuwing, regionaal gebonden

bedrijvigheid, en een veilige, aantrekkelijke inrichting van de openbare ruimte. Om haar positie te behouden en te versterken wordt ingezet op een mix van betaalbare woningen en gemengde bedrijvigheid, een toekomstbestendig centrum en adequate voorzieningen. Door de aanleg van de Noordwesttangent en de Haak om Leeuwarden is de ontsluiting van het dorp verbeterd.

Workum

Workum is één van de elf Friese steden, met een aantrekkelijk historisch centrum en ligging aan het IJsselmeer. Daarmee is Workum van recreatieve betekenis. In deze regiokern zetten we in op de woningbouw, met een zuidelijke uitbreiding die zo'n 120 nieuwe woningen telt voor starters, jongeren en ouderen. Dit onderdeel van de Friese regionale woondeal moet het tekort aan betaalbare woningen verlichten. Overall is het perspectief gericht op brede welvaart: een kern waar het goed wonen, werken en recreëren is. En een kern die van betekenis is voor de regio.

Koudum

Koudum vervult een centrumfunctie voor in het gebied tussen Workum, Hindeloopen en Balk. Het is belangrijk deze status zodanig vorm te geven dat woningbouw en voorzieningen de structuur van het dorp versterken.

Makkum

Makkum heeft naast maritieme bedrijvigheid een belangrijke recreatiefunctie. Het ontwikkelperspectief van deze regiokern is gericht op het benutten van de unieke ligging aan de IJsselmeerkust, de historische identiteit als visserij- en havenstad en de rol als toeristische trekpleister binnen Súdwest-Fryslân. Makkum kan zich ontwikkelen als een levendige kustkern waar wonen, werken (maritieme bedrijvigheid), toerisme en cultureel erfgoed elkaar versterken. Het erfgoed van Makkum – aardewerk, vissersgeschiedenis, monumentale panden – maakt het dorp onderscheidend.

Overige dorpen

Dorpen als Berlikum en Tzummarum ademen nog echt de sfeer van (terp)dorpen op de klaai, waar 'Frysk wenjen' samengaat met authentiek landelijk wonen. Voldoende woningen en een goede bereikbaarheid zijn belangrijk ingrediënten van de leefbaarheid, met name om jonge mensen aan deze en andere dorpen te blijven binden. Dorpen in de nabijheid van het Fries stedelijk netwerk kunnen hun positie als aantrekkelijke woonkern versterken.

H2. Oostergo: Motor van circulaire agro-economie

Aan de oostzijde van de voormalige Middelsee, en ten noorden van de zandgronden van de Noordelijke Wouden, ligt het kleigebied Oostergo. De kleiband van Oostergo strekt zich uit van Jirnsum in het zuiden, via Leeuwarden en Stiens naar het noorden. De landschappelijke zonering van dit deelgebied is tamelijk overzichtelijk. Op de kwelderwal, die ten noorden van Leeuwarden in een kromming tot iets voorbij Ternaard loopt, liggen enkele van de oudste Friese terpdorpen. Op de lichte kleigronden overheerst de akkerbouw. Omwille van de afwatering zijn hier veel akkers bolvormig aangelegd, als zogenoemde kruinige percelen. Het kleigebied is een oud gebied waar de geschiedenis nog herkenbaar aanwezig is. De landbouwgrond is vruchtbaar en de dorpen en steden liggen, net als in Westergo, als compacte, groene bakens in het open landschap.

Dokkum heeft een belangrijke functie als regiostad, met een vrij groot verzorgingsgebied dat zich uitstrekt tot de Waddeneilanden Ameland en Schiermonnikoog. De komst van De Centrale As (N356) heeft een positief effect gehad op de economische ontwikkeling, bereikbaarheid en leefbaarheid in deze regio. Het Lauwersmeergebied (Natura 2000-gebied en Nationaal Park) is van grote natuurwaarde. Hetzelfde geldt voor Noard Fryslân Bûtendyks dat onderdeel is van Natura 2000-gebied de Waddenzee. Weidevogelgebieden en ganzenfoerageergebieden laten zien dat het verweven van landbouw en natuur kansen biedt.

2.1 Ruimtelijk ontwikkelperspectief

In Oostergo gaat veel aandacht uit naar de landbouw van de toekomst, met verminderde emissies, gesloten kringlopen en nieuwe eiwitbronnen. Het gebied heeft een voorbeeldfunctie als het gaat om duurzame en circulaire landbouw. Hier komen agrarische innovaties en duurzaamheidsambities samen. Dokkum zet in op versterking van zijn verzorgingsfunctie voor het Waddengebied en heeft hierin een sleutelrol door zijn verbinding met de regio. Ruimte voor water en groen heeft de stad klimaatadaptief gemaakt.

Water en bodem

De noordelijke zeeleizone kampt zowel in Westergo als in Oostergo met verzilting. In de komende tien tot twintig jaar kan doorspoelen van het systeem, met zoet water, de verzilting van het oppervlaktewater tegengaan. Wel zal er in de toekomst, door klimaatverandering, vaker een tekort aan IJsselmeerwater zijn, wat het doorspoelen bemoeilijkt. Om verzilting van het bovenste grondwater te beperken, werken we in de akkerbouwzone op de langere termijn toe naar meer vitale bodems en behoud van zoetwaterlenzen. Het verhogen van waterpeilen en het verbreden en toevoegen van sloten draagt daaraan bij en zorgt ook voor extra opslag van zoet water.

Aanvullend kan verzilting in veel gevallen beperkt worden door bijvoorbeeld de aanleg van anti-verziltingsdrainage. De grondgebruiker is daarin zelf aan zet. Op de lange termijn zijn de gevolgen van verzilting mogelijk niet meer overal te voorkomen. De teelt van gewassen die beter bestand zijn tegen verzilting kan een oplossing bieden. Op bedrijfsniveau kan ook het ondergronds opslaan van zoet water soelaas bieden.

Verbetering van het water- en bodemsysteem en verduurzaming in de landbouw gaan hand in hand met het vergroten van de biodiversiteit. Het tot stand brengen van groenblauwe dooradering – en maatregelen ten behoeve van de *Kaderrichtlijn Water* – moeten in dit agrarisch cultuurlandschap zorgen voor een sprong voorwaarts als het gaat om het vergroten van biodiversiteit en verbeteren van de waterkwaliteit.

In het Lauwersmeergebied komen de natuur- en wateropgaven samen. Het Lauwersmeer is de belangrijkste afvoerroute voor water uit Fryslân. Zeespiegelstijging gecombineerd met overvloedige neerslag leidt in het Lauwersmeer vaker tot langere perioden met hoogwater, vooral in de winter. Hierdoor kan er vanuit Fryslân, via het Lauwersmeer, minder water afgevoerd worden. Een belangrijk vraagstuk is, hoe we deze verbinding doelmatig kunnen versterken, met oog voor de afwatering van Fryslân en Groningen en de agrarische bedrijfsvoering.

Het Lauwersmeer vormt tevens een verbindende schakel tussen Waddenzeenatuur en het binnenland.

Natuur en biodiversiteit

Het open kustlandschap van Oostergo grenst aan het Natura 2000-gebied de Waddenzee. Voor het versterken van de biodiversiteit, liggen er veel kansen voor kruidenrijke akkers en graslanden, weide- en akkervogels. Ook dragen de vele historische landschapselementen zoals keringen, terpen, eendenkooien, boomgaarden en stinzenparken hun steentje bij aan de biodiversiteit. Ook zoet-zoutovergangen kunnen de biodiversiteit een impuls geven.

Landbouw

De landbouw is en blijft een belangrijke economische drager in het gebied. De sector zal wel moeten anticiperen op veranderende bodemomstandigheden en de beschikbaarheid van zoetwater. Net als Westergo speelt in Oostergo de voedselproductie een belangrijke rol met hoogwaardige teelten, kennis en innovatie die bijdragen aan (inter)nationale voedselzekerheid. Naast met name de pootaardappelenteelt zijn er goede mogelijkheden voor de melkveehouderij en de ontwikkeling van teelten die beter bestand zijn tegen zilde omstandigheden.

Voor het beter sluiten van kringlopen zijn er kansen voor uitwisseling van mest en voer tussen melkveehouders en akkerbouwers. Ook zijn er mogelijkheden voor verbreding van de bedrijfsvoering met groenblauwe diensten, mestvergisting en korte ketens. Boeren doen veel aan weide- en akkervogelbeheer, met ondersteuning vanuit het ANLb. Voor een gezonde landbouwbodem is het belangrijk het organisch stofgehalte te verhogen en minimale grondbewerking uit te voeren. Daarmee wordt ook CO2 vastgelegd.

Vanwege de belangrijke landbouwfunctie van dit gebied, zullen we aan de hand van het afwegingskader voor de landbouwhoofdstructuur, zorgvuldig afwegen of – en waar – landbouwgronden nodig zijn voor woningbouw, bedrijvigheid en energie. Het zoeken naar combinaties en meervoudig ruimtegebruik maakt hiervan deel uit.

Energie

Qua duurzame energie stimuleren we de sanering van turbines van dertig jaar en ouder die in dit gebied aanwezig zijn. Op de langere termijn is de elektrificatie van de waddenveren een aandachtspunt in relatie tot de opwekking van duurzame energie in dit gebied.

Cultuurhistorische sporen

Het oude agrarische cultuurlandschap van Oostergo ademt geschiedenis. Die lees je onder meer af aan de kronkelige loop van wegen, de onregelmatige verkavelingen, de aanwezigheid van (voormalige) dijken en waterlopen en de ligging van dorpen en steden als oriëntatiepunten in het landschap. De grootschalige openheid gaat samen met fijnmazige cultuurhistorische dichtheid. Bij ontwikkelingen vragen we deze identiteitsdragers als onderlegger te benutten. Het gaat daarbij onder meer over het onregelmatige verkavelingspatroon en de loop van wegen, (voormalige) dijken en wateren.

We beschermen kwetsbare identiteitsdragers die we sluipenderwijs zien verdwijnen of aangetast worden. Denk daarbij aan historische dijken als de Âlddyk, aan van oorsprong natuurlijke waterlopen zoals De Peazens of vergelijkbare geulen en prielen. Deze elementen zijn ook belangrijk voor de biodiversiteit (kruiden en insecten) en bieden kansen voor het versterken hiervan. Behoud en het weer terugbrengen van bijvoorbeeld greppelland, kruinige percelen, poelen en bosjes draagt bij aan de bodemvitaliteit, het vasthouden van zoet water, het vastleggen van CO2 en aan een aantrekkelijk landschap.

Bereikbaarheid

Leefbaarheid en bereikbaarheid gaan hand in hand. In dit gebied is extra aandacht nodig voor het adequaat (ruimtelijk) rangschikken van voorzieningen en het aantrekkelijk houden van de regio als woongebied. In Oostergo is op een aantal plekken in mobiliteitshubs voorzien om basisvoorzieningen voor iedereen bereikbaar te houden.

Om Ameland bereikbaar te houden, wordt momenteel onderzoek gedaan naar het optimaliseren van de huidige veerhaven bij Holwerd of de aanleg van een nieuwe boven Ferwert. Dit is nodig vanwege toenemend sediment in de vaargeul naar Ameland, waardoor er veel onderhoud nodig is. Naast het dichtslibben van de geul, is ook de elektrificatie van de waddenveren een aandachtspunt in relatie tot opwekking van duurzame energie in het Waddengebied.

Dijkversterking

Met de versterking tussen Koehool en Lauwersoog is de Waddendijk vanaf 2027 voor de komende vijftig jaar op orde. De zeespiegelstijging – en meer extreme weersomstandigheden – vragen richting toekomst om ruimte en slimme oplossingen.

De versterking en het opnieuw vormgeven van de Waddendijk, biedt kansen om de beleefbaarheid van zowel de Waddenzee als de dijk zelf te vergroten. Maar ook om de verbinding tussen het vasteland en de Waddenzee te versterken. Bovendien kan de dijk bijdragen aan de biodiversiteit door deze natuurinclusief in te richten.

Donkerte

De noordzijde van het kleigebied staat bekend als een van de donkerste gebieden in Nederland. Het Nationaal Park Lauwersmeer is zelfs als 'Dark Sky-Park' aangewezen. De beleving van donkerte is een landschaps- en natuurwaarde die we willen behouden. Toerisme en recreatie kunnen daarop inspelen. De bewustwording van de kwaliteit van donkerte helpt overbodige verlichting te weren.

Regiokernen

Stiens

Stiens is de grootste kern van de voormalige gemeente Ljouwerteradiel en vervult een belangrijke voorzieningenfunctie voor omliggende dorpen. Stiens breidt de komende jaren, vanaf 2026, vooral uit met de wijk Steenslân II (circa 105 woningen), aangevuld met projecten zoals De Remise (28 woningen) en eerdere bouw op het voormalige NS-emplacement. Daarmee wordt ingespeeld op de regionale woonbehoefte en blijft Stiens een sterke regiokern. Op deze manier kan Stiens zich ontwikkelen tot een toekomstbestendige regiokern die wonen, voorzieningen en bereikbaarheid combineert.

Kollum

Kollum is een dorp waar het goed wonen en leven is, en dat tegelijk een centrale rol vervult voor de omliggende dorpen en profiteert van de ligging tussen Fryslân en Groningen. Kollum zet in op een dubbele strategie: uitbreidingslocaties voor nieuwe woningen én inbreidingsprojecten om leegstand tegen te gaan en het centrum te versterken. Zo blijft de kern aantrekkelijk voor zowel jongeren, gezinnen als ouderen. Kollum en Buitenpost vullen elkaar aan. Kollum is het historische en leefbare

regiocentrum met nadruk op wonen en voorzieningen, terwijl Buitenpost de rol van mobiliteits- en onderwijscentrum vervult. Samen vormen ze een complementair duo dat de regio Noordoost-Fryslân versterkt.

Overige dorpen

Overige dorpen, zoals Ferwerd, Hallum en Ternaard vormen een dorpenreeks op de kwelderwal, met woonkwaliteiten en ook de nodige bedrijvigheid die het gebied vitaal houden. Terpdorpen zoals Burdaard en Anjum hebben nog echt de sfeer van 'Frysk wenjen op 'e klaai'. Voldoende woningen en bereikbaarheid zijn van belang voor de leefbaarheid, met name om jonge mensen aan de dorpen te kunnen blijven binden.

H3. Noordelijke Wouden: Coöperatieve regio als merk

Het oude cultuurlandschap van de Noordelijke Wouden ligt op de noordwestelijke uitloper van het Drents Plateau. Het gebied grenst aan Oostergo (noordwesten), het Lage Midden (zuidwesten), de Zuidelijke Wouden (zuiden) en de provincie Groningen (oosten). Het gebied wordt doorsneden door een aantal beekdal en andere laagten waarin klei- en veenafzettingen voorkomen. Een samenspel van natuurlijke en cultuurhistorische factoren zorgde in de loop der eeuwen voor een uniek cultuurlandschap dat tegenwoordig grotendeels binnen de grenzen van Nationaal Landschap Noardlike Fryske Wâlden valt.

Het gebied dankt zijn bijzondere karakter vooral aan de rijke aanwezigheid van elzensingels en houtwallen (ook wel dykswâlen genoemd) die de Noordelijke Wouden een kleinschalig en besloten karakter geven. Naast typische agrarische veenontginningsdorpen, met strookvormige kavels en een lintvormige bewoningsas, liggen er in het gebied ook een aantal esachtige dorpen (Fries essenlandschap).

Het besloten landschap van de Noordelijke Wouden is aantrekkelijk voor toerisme en recreatie. De natuur is sterk aanwezig in dit bijzondere landschap met elzensingels en pingoruïnes. De groenblauwe dooradering is nog niet op het gewenste niveau, maar bereikt hier wel het hoogste percentage van Fryslân. De landbouw in dit gebied, overwegend melkveehouderij, benut de kracht van deze kenmerken voor nevenfuncties

als het ontwikkelen van streekproducten en recreatievormen. Ook is ze hecht verbonden met natuur- en landschapsbeheer.

Burgum, Buitenpost en Surhuisterveen zijn sterke, zelfstandige regiokernen met veel detailhandel en midden- en kleinbedrijf. Drachten, als onderdeel van het stedelijk netwerk, heeft een belangrijke regionale verzorgingsfunctie en een maakindustrie die zich onder meer richt op hightech.

3.1 Ruimtelijk ontwikkelperspectief

De koers voor de Noordelijke Wouden richt zich op het verstevigen van het merk de 'Noardlike Fryske Wâlden'. Dit merk verwijst naar het fraaie decor en vormt de kern van het regionale, economische model. Onder deze paraplu verbinden we boerderdiverse landbouw met robuuste en veerkrachtige natuur, een rijke biodiversiteit en – mede daardoor – een variatie aan recreatie-mogelijkheden. Consumenten betalen graag een meerprijs voor producten en diensten 'Fan de Wâlden' omdat ze zich verbonden voelen met de identiteit van het gebied.

De positionering van de regio als een sterk merk gaat samen met landschapsbehoud en met bijvoorbeeld de versterking van de groenblauwe dooradering van hetzelfde landschap. Om droogte te voorkomen, zetten we ook in op peilverhoging en het langer vasthouden van water. Het gebied biedt kansen voor ruimtelijke woon- en recreatieconcepten die aansluiten bij het palet van landbouw en natuur in een besloten agrarisch cultuurlandschap.

Drachten werkt toe naar een positie als sterk hightech-centrum: het Eindhoven van het Noorden. Regionale centra als Burgum, Surhuisterveen en Buitenpost behouden hun sterke voorzieningenniveau en werkgelegenheidsfunctie. Dat is belangrijk voor zowel de economie als de leefbaarheid van dit gebied.

Water en bodem

Op de hogere zandgronden ligt het accent op het langer vasthouden van water om droge perioden beter door te komen. Op veel plekken komt echter lokaal ondiep keileem voor, wat in de winter tot hoge grondwaterstanden leidt. Waar dat niet het geval is, kunnen agrariërs op beperkte schaal water vasthouden in perceelssloten om de grondwaterstand te verhogen en de gevolgen van droogte te verkleinen. Ook in de veengebieden in de Noordelijke Wouden verhogen we de grondwaterstanden.

Zandgronden zijn gevoelig voor uitspoeling. Daarom is er extra aandacht voor blijvend en kruidenrijk grasland en het beperken van het gebruik van chemische gewasbeschermingsmiddelen.

Natuur en landschap

Het zandlandschap van de Noordelijke Wouden bevat veel houtwallen en elzensingels en is rijk aan insecten, zangvogels en vleermuizen. Ook vinden we er nog enkele oude landgoederen. Pingoruïnes herinneren aan de ijstijden die zorgden voor veel gradiënten. Lagere delen van het landschap zijn weinig en opener van karakter. Denk daarbij aan het Bûtenfjild en de Mieden die samen een natte verbinding vormen tussen de Natura 2000-

gebieden Groote Wielen en Lauwersmeer. Hier broeden vele soorten moerasvogels en vinden vissen, amfibieën en libellen een leefgebied. 's Winters verblijven er grote aantallen watervogels. De Leijen is een laagveenplas in een deel van de Noordelijke Wouden waar van oudsher veel grondwater naartoe stroomt.

Genoemde natuurwaarden zijn niet alleen belangrijk voor de biodiversiteit, maar ook voor de beleving van en leefbaarheid in het gebied. Een belangrijke opgave is dan ook het behoud en waar nodig herstel van de bijzondere landschapswaarden. We willen het kenmerkende landschap van de Noordelijke Wouden verder versterken. Zo liggen er nog veel mogelijkheden om de groenblauwe dooradering (GBDA) door te ontwikkelen.

De Noardlike Fryske Wâlden (NFW) is een goed voorbeeld van een vereniging waarin boeren en particulieren samen zorgen voor behoud van zowel het landschap als de boerenlandvogels. Dat blijven we ondersteunen. Net zo goed als de bescherming van landschapselementen zoals (delen van) het Fries essenlandschap, de pingoruïnes en bijzondere kavelpatronen.

Landbouw

Op de hogere zandgronden kan de landbouw zich, met behoud van boerdiversiteit – en in samenhang met natuur en landschap – ook in nieuwe richtingen ontwikkelen en/of de bedrijfsvoering verbreden. Denk aan groenblauwe diensten en aan korte ketens met hoge toegevoegde waarde voor niche markten. De unieke landschapskwaliteit van omsingelde, kleinschalige percelen, is hierin een factor van belang. Dit behouden en beschermen we, met inschakeling van boeren die bij uitstek ook landschapsbeheerder zijn en hiervoor passend worden beloond. We zien ook extra mogelijkheden voor bijvoorbeeld agrobiodiversiteit, waaronder agroforestry, biobased teelten en alternatieve bloeiende gewassen als boekweit. Ook de gastvrijheidseconomie kan in deze regio een impuls krijgen door openstelling van boerenlandpaden en ontwikkeling van kleinschalige vormen van verblijfsrecreatie.

Wonen

Net als andere ontwikkelingen, willen we ook het wonen in overeenstemming brengen met de klimaatverandering. De hogere zandgronden blijven aantrekkelijk als woongebied. Bij dorpsuitbreidingen zorgen we dat nieuwe wijken klimaatbestendig zijn ingericht; groen en water in de wijk en niet bouwen in laagtes. Water vasthouden kan gelijk op gaan met de aanleg van nieuwe recreatieve plassen of natuurroutes. Wat ook een stimulans betekent voor de gastvrijheidseconomie in de regio.

We gaan voor een aantrekkelijk woongebied. Dit vraagt onder meer om het ruimtelijk adequaat rangschikken van voorzieningen. Ook is voorzien in enkele mobiliteitshubs die basisvoorzieningen voor iedereen bereikbaar houden. De aanleg van de Lelylijn kan veel betekenen voor de economische ontwikkeling en de woningbouw in het gebied. De lijn heeft ook een sterk ruimtelijk structurerende werking. We kunnen daar in deze Omgevingsvisie nog niet op anticiperen. Als het tracé duidelijk is, nemen wij de spoorlijn op in de Omgevingsvisie.

Regiokernen

Een belangrijk aandachtspunt is het behoud van voldoende bedrijvigheid in de regio om werkgelegenheid en de daaraan gerelateerde leefbaarheid te waarborgen. Daarom zien we ook voor de regiokernen mogelijkheden tot behoud van een sterke detailhandel en sterk midden- en kleinbedrijf.

Burgum

Burgum is een vitale – en goed verbonden – regiokern met een aantrekkelijk centrum, betaalbare woningen en bedrijvigheid langs en nabij het Prinses Margrietkanaal. Het dorp heeft dan ook een belangrijke verzorgingsfunctie in de gemeente Tytsjerksteradiel. Het dorp heeft een levendig centrum met winkels en horeca en een sterke historische identiteit. Het onderscheidt zich door de ligging aan het Prinses Margrietkanaal en het Burgumermeer in Nationaal Landschap De Noardlike Fryske Wâlden. Burgum zet in op uitbreidingslocaties zoals Elingsloane, Kloosterlaan en Burgum-West, én inbreidingsprojecten in het centrum en bestaande wijken.

Buitenpost

Kollum en Buitenpost vullen elkaar aan. Kollum is het historische en leefbare regiocentrum met nadruk op wonen en voorzieningen, terwijl Buitenpost de rol van mobiliteits- en onderwijscentrum vervult. Als complementair duo versterken ze de regio Noordoost-Fryslân. Met een station en de strategische ligging tussen Leeuwarden en Groningen vervult Buitenpost een belangrijke regiofunctie. Het dorp zet in op zowel uitbreidingslocaties, zoals Jelttingapark en het ijsbaanplan, als inbreidingsprojecten en de verduurzaming en herontwikkeling van bestaande woningen. Zo blijft het dorp leefbaar en toekomstbestendig, passend bij zijn rol als regiokern in Noordoost-Fryslân.

Surhuisterveen

Surhuisterveen is een ondernemende en levendige regiokern, met een groot winkelhart, tal van evenementen en een actieve gemeenschap. Het dorp combineert wonen, bedrijvigheid, voorzieningen en beleving en trekt daarmee publiek uit de hele regio. Voor wonen hanteert Surhuisterveen een dubbele strategie: inbreiding via herontwikkeling van de AVEK-locatie en het terrein van Houthandel Schuilinga én uitbreiding via projecten zoals het Folkerts-plan.

Damwoude

Damwâld ontwikkelt zich tot een toekomstbestendige regiokern met nieuwe woningen, een sterke onderwijs- en sportcampus en een aantrekkelijk dorpshart. Het perspectief richt zich op brede welvaart: een dorp waar het goed wonen, leren en leven is, met een centrale positie in de gemeente Dantumadiel. De nabijheid van Dokkum is een aandachtspunt: door specialisatie en voorzieningen die elkaar aanvullen, kunnen beide kernen elkaar versterken.

Overige dorpen

‘Wonen op het zand’ is een woonkwaliteit die in de vele dorpen, zoals Veenwouden en Eastermar, bewaard wordt. Voldoende woningen en een goede bereikbaarheid zijn belangrijk om de leefbaarheid in stand te houden en met name jongeren blijvend te binden. Dorpen nabij het Fries stedelijk netwerk kunnen hun positie als aantrekkelijke woonplek versterken.

H4. Zuidelijke Wouden: Topnatuur in een vitale regio

De Zuidelijke Wouden zijn onderdeel van de westelijke helling van het Drents Plateau. Dit landschappelijke fundament was doorslaggevend voor de cultuurhistorische ontwikkeling van de Zuidelijke Wouden. Het relatief hooggelegen oude cultuurlandschap van het gebied grenst zowel aan de provincies Drenthe en Overijssel (oosten en zuidoosten) als aan de Noordelijke Wouden en de provincie Groningen. In het westen markeert het NAP-nulpunt grofweg de scheiding met het Lage Midden.

Richtinggevende landschappelijke structuren zijn van oudsher de van noordoost naar zuidwest lopende beekdalen en zandruggen. Op deze zandruggen ontstonden bebouwingslinten. Naast deze zogenoemde woudontginningen vinden we er het Friese esdorpenlandschap en hoogveenontginningen. Maar ook de Oost- en Westvierdeparten, waarvan een gedeelte onderdeel is van UNESCO Werelderfgoed Koloniën van Weldadigheid. Drachten is voor deze regio een belangrijk centrum voor werkgelegenheid en voorzieningen. Regiokernen als Oosterwolde, Gorredijk en Wolvega bieden aantrekkelijke woonmilieus.

Hoewel het cultuurlandschap van de Zuidelijke Wouden minder besloten is dan dat van de Noordelijke Wouden, komen er verhoudingsgewijs vrij veel opgaande elementen (boomvormers) voor. Denk aan houtwallen en kleinschalige bosjes. Van een weids, open landschap is bijna nergens sprake. Het gebied kent enkele grote natuurclusters, waarvan het Drents-Friese Wold en het Fochteloërveen (hoogveen) sprekende voorbeelden zijn.

Maar ook rond Bakkeveen en Beetsterzwaag valt er veel natuurschoon te bewonderen. Daarnaast liggen er in de beekdalen enkele natuurterreinen, waaronder de bloemrijke graslanden van de Haulerpolder en de verruigde petgatennatuur in de Lendevallei, ten oosten van Wolvega.

Het gevarieerde landschap en rijke natuur van de Zuidelijke Wouden dragen bij aan een prettige en gezonde leefomgeving waar het goed recreëren is. De hoge zandgronden vormen de motor van het grondwatersysteem. Water deed er honderden jaren over om het drinkwater te worden waarvan veel Friezen afhankelijk zijn.

De Zuidelijke Wouden kent een sterke landbouw, vooral gericht op melkveehouderij. De uitgestrekte bossen, de heide en de beekdalen vormen het fundament voor de recreatieve economie. Het gebied is echter ook kwetsbaar; de zandgronden zijn gevoelig voor droogte en uitspoeling van schadelijke stoffen. Bovendien liggen er de meeste stikstofgevoelige natuurgebieden van Fryslân.

4.1 Ruimtelijk ontwikkelperspectief

In de Zuidelijke Wouden sturen we aan op een evenwichtige ontwikkeling van boerderdiverse landbouw, robuuste en veerkrachtige natuur en gevarieerde recreatie. Met de bossen van Beetsterzwaag, Nationaal Park Drents-Friese Wold en het Unesco Werelderfgoed van de Maatschappij van Weldadigheid (in samenwerking met Drenthe en Overijssel) heeft dit gebied een gunstige uitgangspositie voor de gastvrijheidseconomie. Ook het agrarische cultuurlandschap doet hierbij een duit in het zakje. Gecombineerd met de nodige circulaire innovatie kan het gebied uitgroeien tot een zeer geliefde bestemming voor recreatie en toerisme.

Om deze uitgangspositie te behouden moet in heel Fryslân de ammoniakuitstoot teruggedrongen worden, zodat de stikstofdepositie op kwetsbare natuur sterk vermindert. In de Zuidelijke Wouden is hiervoor extra inspanning nodig. Hier liggen namelijk meerdere stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden met habitattypes die niet in een goede staat verkeren.

Om de waterkwaliteit en biodiversiteit te verbeteren is het nodig de toepassing van chemische gewasbeschermingsmiddelen te beperken. Ook het hydrologische systeem is niet op orde; dit is vooral voor de natuurgebieden en beekdalen nadelig. Met gebiedsgerichte maatregelen gaan we de verdroging van deze gebieden tegen en zorgen we ervoor dat de invloed van grondwater weer toeneemt. Daarmee dragen we ook bij aan het versterken van onze strategische zoetwatervoorraad.

Omdat grote delen van de kwetsbare Friese natuur in dit deel van Fryslân liggen, beginnen we juist hier met een gebiedsgerichte aanpak waarin we de opgaven die in dit gebied samenkomen integraal benaderen.

Water en bodem

Op de hogere zandgronden ligt de nadruk op het langer vasthouden van water om droge perioden beter door te komen. We verhogen lokaal grondwaterstanden door stuwen in

afwateringssloten aan te passen en slootbodems te verhogen. We stimuleren maatregelen waarbij agrariërs zelf water kunnen vasthouden in perceelssloten.

De Linde (Lende), de Tjonger (Tsjonger of Kuunder) en het Koningsdiep (Âlddjip) krijgen meer ruimte om te meanderen en periodiek buiten hun oevers te treden. In de beekdalen van Zuidoost-Fryslân passen we herstelmaatregelen toe. Zoals het verhogen van waterpeilen, waardoor de beekdalen weer functioneren als overstromingsvlaktes. Waar mogelijk brengen we oude beekmeanders terug. Door deze beekdalen te vernatten – in combinatie met natuurontwikkeling – houden we water langer vast, blijft beekveen behouden en wordt verdroging van zowel natuur als landbouwgronden tegengegaan.

We zoeken met terreinbeheerders naar mogelijkheden om in natuurgebieden klimaatadaptieve maatregelen te treffen. Zo behouden de Zuidelijke Wouden hun unieke karakter en biodiversiteit, terwijl ze beter bestand zijn tegen droogte.

Het grootste deel van de Zuidelijke Wouden bestaat uit hogere gronden. De kans op wateroverlast is hier in het algemeen beperkt. Beekdalen en lokale laagten kunnen wel meer te maken krijgen met perioden van meer water en eventueel wateroverlast. Nieuwe bebouwing in de beekdalen is dan ook ongewenst. In de polders is het belangrijk om waterrobuust te bouwen.

Natuur

De Zuidelijke Wouden kennen uitgestrekte bos- en heidegebieden, waaronder de landgoedbossen bij Oranjewoud en Beetsterzwaag, en Natura 2000-gebieden als het Wijnjeterperschar, de Bakkeveense Duinen en het Drents-Friese Wold (Nationaal Park). Ook ontspringen hier de beken Koningsdiep, Tsjonger en Lende, die afwateren naar het Lage Midden. Op de flanken van de beken liggen bijzondere natte graslanden, waaronder Van Oordt's Mersken.

Veel natuurgebieden zijn gevoelig voor een overschot aan stikstof vanwege de aanwezigheid van zeldzame soorten en habitattypen (zoals heivlinder en heischraal grasland). Ook een goed functionerend hydrologisch systeem is een sleutel voor natuurherstel. De hoogste delen van de zandgronden en het hoogveen zijn afhankelijk van regenwater. De biodiversiteit is daarop afgestemd. Vasthouden van water is dan ook nodig.

Op de laagste plekken in de beekdalgebieden vinden we grondwaterafhankelijke natuur. Hier zijn ook kansen voor tijdelijke waterberging, mits dit niet leidt tot verslechtering van de aanwezige natuurwaarden. Voor minder mobiele soorten, zoals vlinders en reptielen, is het beter met elkaar verbinden van natuurgebieden randvoorwaarde. Zo beogen we een ecologische verbinding tussen het Drents-Friese Wold en het Fochteloërveen. Groenblauwe dooradering kan hier ook aan bijdragen.

Wonen

We kijken naar kansen om klimaatadaptatie te koppelen aan andere ontwikkelingen. De hogere zandgronden blijven aantrekkelijk als woongebied. Bij dorpsuitbreidingen zorgen we dat nieuwe wijken klimaatbestendig zijn ingericht; niet bouwen in laagtes, groen en

water in de wijk. Water vasthouden kan samengaan met het maken van nieuwe recreatieve plassen of natuurroutes. Dat geeft ook de gastvrijheidseconomie een impuls.

Landschap en erfgoed

Door uitbreiding van de groenblauwe dooradering (GBDA) en uitvoering van de *Bossenstrategie* werken we aan versterking van het landschap, waarbij we klimaatdoelen halen en de biodiversiteit vergroten. We verruimen de middelen en vergroten de capaciteit voor begeleiding van boeren en burgers bij aanleg en hoogwaardig beheer van de GBDA. Ook het beschermen van bepaalde landschapselementen behoort hiertoe. Denk aan onderdelen van het Fries essenlandschap, pingoruïnes of erfgoedensembles.

Recreatie

We zetten in op een gevarieerd recreatief aanbod, in samenwerking met onze buurprovincies. Kansen liggen in ruimtelijke concepten voor wonen en recreatie die aansluiten bij het palet van landbouw en natuur in een besloten agrarisch cultuurlandschap. Aandachtspunt is ook het behoud van voldoende rust in de natuurgebieden. Zonering en vergroting van terreinen of verplaatsing van routes kan daarbij helpen.

Landbouw

De landbouw kenmerkt zich door overwegend veeteelt afgewisseld met enige akkerbouw. Blijvend grasland is van belang. Boeren zijn bij uitstek landschapsbeheerder; daar worden ze passend voor beloond. Daarnaast zien we mogelijkheden voor bijvoorbeeld agrobiodiversiteit, waaronder agroforestry, biobased teelten en alternatieve, bloeiende gewassen als boekweit. De gastvrijheidseconomie kan een impuls krijgen door openstelling van boerenlandpaden en ontwikkeling van kleinschalige verblijfsrecreatie.

Rondom Natura 2000-gebieden en in de grondwaterbeschermingsgebieden en beekdalen spelen meervoudige opgaven. Vermindering van stikstofuitstoot en herstel van het hydrologische systeem zijn nodig om de wettelijke natuur- en waterdoelen te kunnen realiseren. Hier zien we kansen voor groenblauwe diensten en doelsturing via KPI's door de landbouw. Het gebruik van chemische gewasbeschermingsmiddelen, in met name de sierteelt en andere rooigewassen, is nadelig voor zowel de waterkwaliteit als de natuur. Vanuit het voorzorgsbeginsel is het noodzakelijk het gebruik van deze middelen te beperken.

Leefbaarheid

In Zuidoost-Fryslân liggen enkele detailhandelsvestigingen en een ecologisch bedrijvencentrum bij Oosterwolde met bovenregionale aantrekkingskracht. Extra aandacht voor het behoud hiervan is gewenst. Niet alleen vanwege de excentrische ligging en werkgelegenheid, maar ook met het oog op de leefbaarheid en het regionale voorzieningenniveau. Ook is er aandacht nodig voor een goede regionale spreiding van voorzieningen zoals zorg, onderwijs, sport, cultuur en ouderenzorg. Bereikbaarheid is daarvoor een belangrijke voorwaarde. Hier zetten we ons als provincie voor in.

Regiokernen

Oosterwolde

Oosterwolde is een historisch brinkdorp met een levendig centrum en een regionaal knooppunt in Zuidoost-Fryslân. Sinds 1886 is het ook het bestuurlijk en economisch het centrum van de gemeente Ooststellingwerf. Het toekomstperspectief van Oosterwolde richt zich op het versterken van de rol als regionaal centrum, met nadruk op wonen, centrumontwikkeling, regionale bedrijvigheid, voorzieningen, duurzaamheid en toerisme. De gemeente stelde een *Toekomstvisie 2040* op waarin Oosterwolde zich ontwikkelt tot een leefbare, vitale kern die reageert op vergrijzing, woningdruk, klimaat en economische kansen.

Gorredijk

Gorredijk is van oudsher een handelsdorp, gelegen aan de Opsterlandse Compagnonsvaart (Turfroute) en in het bezit van een levendig centrum, een sterke ondernemerscultuur en een strategische ligging tussen Heerenveen en Drachten, nabij de A7. Met plannen voor inbreiding en enige uitbreiding, zoals woonwijk De Vrieswijk, wil de gemeente de regiofunctie versterken en het leefklimaat een impuls geven.

Wolvega

Wolvega is de hoofdplaats van Weststellingwerf en een regionaal centrum met sterke zorg- en sportvoorzieningen. Met de centrumvisie zet de gemeente in op een belevingsgericht winkelgebied, in samenwerking met ondernemers, om het centrum aantrekkelijk te houden. Er zijn plannen voor zowel inbreiding als uitbreiding met woningbouw. Inbreiding in het centrum via herontwikkeling van verouderde panden, toevoeging van appartementen boven winkels en kleinschalige projecten zoals Pieterslaan en Emmastraat. Op de voormalige drafbaan, en in deelgebied twee van de Lindewijk, zijn uitbreidingen voorzien.

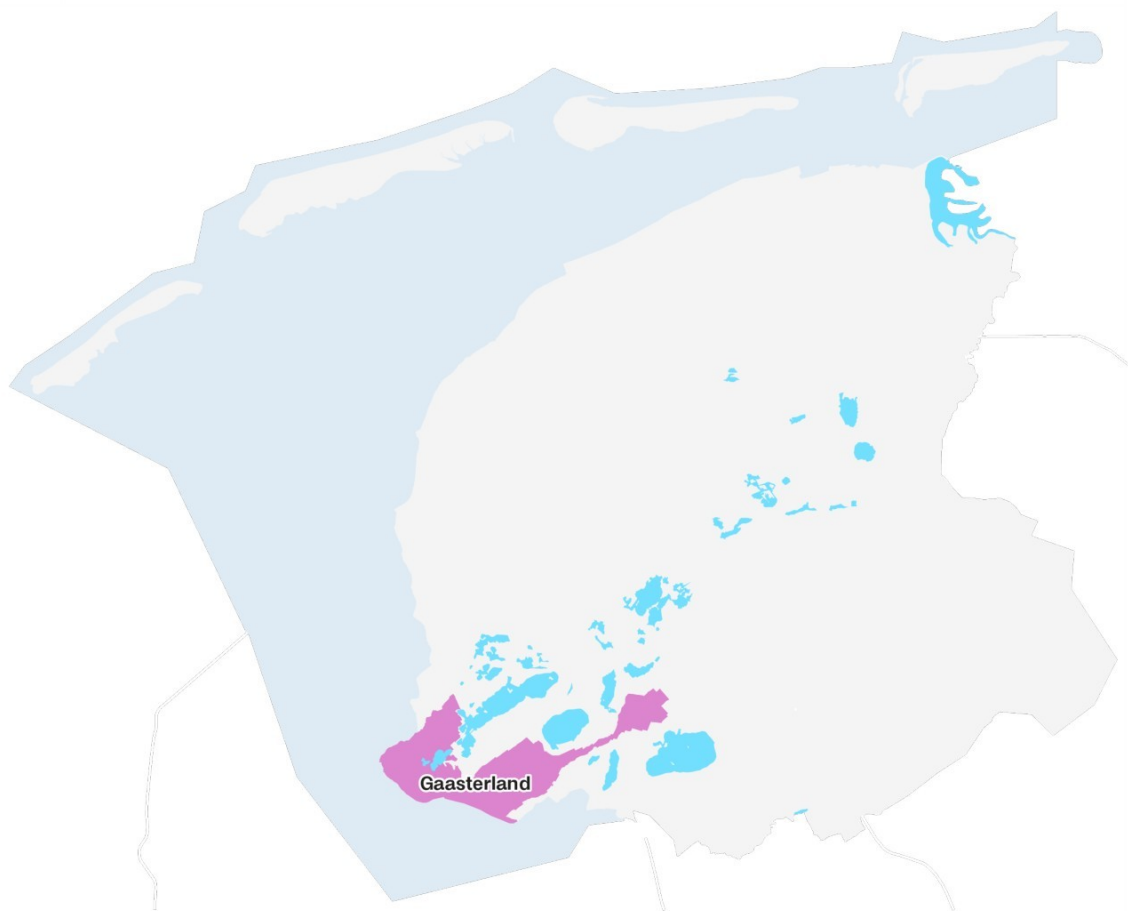
Overige dorpen

In dit gebied vinden we voor Friese begrippen specifieke woonmilieus, gerelateerd aan 'wonen nabij bos, veen en hei', in dorpen als Appelscha en Noordwolde. De nabijheid van Drenthe is voelbaar en ook merkbaar in verhuisbewegingen over en weer. Voldoende aanbod van woningen en een goede bereikbaarheid zijn van belang voor de leefbaarheid, met name om jongeren en jonge gezinnen blijvende te kunnen binden. Dorpen in de buurt van het Fries stedelijk netwerk hebben goede mogelijkheden om hun positie als aantrekkelijke woonkern te versterken.

H5. Gaasterland: De landgoedtuin van Fryslân

Het in het zuidwesten van Fryslân gelegen Gaasterland vormt door zijn reliëfrijke karakter een bijzonder cultuurlandschap binnen de provincie. Op basis van landschappelijke en cultuurhistorische verschillen verdelen we Gaasterland in drie subregio's:

- Centraal Gaasterland, dat de eigenlijke stuwwalkern omvat, inclusief de oostelijke, zandige uitloper;
- Kleigebied Gaasterland, het westelijk gelegen kleigebied met klei-op-veengronden en vele droogmakerijen;
- De IJsselmeerkust, met de kliffen en havenstad Stavoren.

5.1 Profiel

Gaasterland grenst in het noordwesten aan Westergo, in het noorden en noordoosten aan het Lage Midden en in het zuiden aan het IJsselmeer. Naast het kerngebied, rond dorpen als Sondel en Oudemirdum, kent de regio een hoge oostelijke uitloper richting Sint Nicolaasga en Joure. Ook de uiterste zuidwesthoek van de provincie wordt tot Gaasterland gerekend. Glooiingen, klifkusten, strandwallen en laagten maken Gaasterland tot het gebied met de meest geprononceerde hoogteverschillen van de provincie. Het bosrijke, hooggelegen centrale deel contrasteert fraai met het meer open, laaggelegen landschap van de stuwwallaagtes en het kleigebied. Met Stavoren en Sloten

telt de regio twee van de elf steden. Balk, Koudum en Joure zijn tamelijk grote bewoningskernen.

Het centrale deel van Gaasterland heeft de vorm van een licht gekantelde schotel waarvan de zuidrand hoger ligt (circa +12,5 NAP) dan de noordrand (circa +3,5 NAP). De (noord)westelijk gerichte helling van het terrein maakt dat de afwatering naar het noordwesten plaatsvindt. Het macroreliëf van keileemruggen en glooiend dekzand is voor Friese begrippen uniek.

Het zuidwestelijke deel van Gaasterland was lange tijd grotendeels bedekt met veen. Aansluitend op de agrarische veenontginningen van het Lage Midden zijn in de tiende of elfde eeuw ook delen van het Gaasterlandse veen in cultuur gebracht.

Gaasterland staat bekend om de kliffen die zich, door eeuwenlange erosie onder inwerking van de Zuiderzee, scherp aftekenen. Ze waren onderdeel van het agrarisch cultuurlandschap. Boven op sommige kliffen lagen bijvoorbeeld tûnwallen; een typische perceelscheiding en veekering voor stuwwalgebieden in Noord-Nederland. Andere zichtbare elementen zijn de windmolens voor het opwekken van elektriciteit die sinds de jaren tachtig deel uitmaken van het landschap in de Súdwesthoeke (het zuidelijke deel van Westergo, het Lage Midden en Gaasterland).

De landbouw is gericht op de melkveehouderij, maar ook op landschapsbeheer en systeemherstel. Het watersysteem voert vooral water af, terwijl de droge zomers erom vragen zoet water vast te houden. Het verbeteren van het watersysteem is in dit zandgebied dan ook duidelijk aan de orde.

Tegenwoordig staat de Súdwesthoeke bekend als recreatiegebied. Mensen trekken vanuit binnen- en buitenland naar Gaasterland, de meren of de IJsselmeerkust om te genieten van het landschap, de natuur, de fraaie plaatsen en steden. Juist de afwisseling van verschillende landschapstypes maakt de Súdwesthoeke tot een populaire bestemming.

Op veel plaatsen zijn de aanwezige bossen en landgoederen geleidelijk omgevormd van productiebos naar een meer natuurlijk bostype. In 2005 werd de Súdwesthoeke, inclusief Gaasterland, aangemerkt als één van de twintig Nationale Landschappen van Nederland (Nationaal Landschap Zuidwest-Fryslân).

5.2 Ruimtelijk ontwikkelperspectief

In het afwisselende gebied van Gaasterland, met glooiingen, (landgoed)bossen en openheid, streven we naar een balans tussen recreatie en ondernemerschap aan de ene kant en behoud van de identiteitsdragers van het gebied aan de andere kant. De uitdaging is om ruimte te geven aan vernieuwing zonder het unieke karakter van het Nationaal Landschap aan te tasten.

Om die balans te bereiken, willen we een boerderdiverse landbouw combineren met robuuste en veerkrachtige natuur en gevarieerde recreatie. De aanplant van meer bos en

versterking van de groenblauwe dooradering (GBDA) dragen bij aan klimaat- en natuurdoelen. Bovendien bevorderen ze het vasthouden van water op de stuwwal. De overgang van de stuwwal naar de open veenpolders is een waardevolle gradiënt. De landbouwfunctie heeft daarin een belangrijke rol die we als provincie ondersteunen.

Water en bodem

Waar mogelijk worden kansen benut om water langer vast te houden voor droge perioden. Vanwege het watersysteem, en de ondergrond, ligt de nadruk op lokale en kleinschalige maatregelen. Zo stimuleren we dat agrariërs zelf water in perceelsloten vasthouden door het plaatsen van stuwen in perceelsloten of slootbodems te verhogen.

We zoeken met terreinbeheerders naar mogelijkheden om klimaatadaptieve maatregelen te treffen in en rondom natuurgebieden. Zo behoudt Gaasterland zijn unieke karakter en biodiversiteit, terwijl het beter bestand is tegen droogte.

We kijken ook naar kansen om klimaatadaptatie te koppelen aan andere ontwikkelingen. Gaasterland is een aantrekkelijk woongebied. Bij dorpsuitbreidingen zorgen we dat nieuwe wijken klimaatbestendig zijn ingericht door niet te bouwen in laagtes en groen en water in de wijk te brengen. Water vasthouden kan samengaan met nieuwe recreatieve plassen of natuurroutes. Dat geeft ook de gastvrijheidseconomie een impuls.

Richting de toekomst verkennen we met het Rijk hoe om te gaan met de veranderingen in het peilbeheer van het IJsselmeer. Dit is nodig met het oog op voldoende zoetwateraanvoer tijdens droge perioden en het beter verdelen van zoetwater bij schaarste. We kijken daarbij bijvoorbeeld ook naar de gevolgen voor de buitendijkse functies (natuur, recreatie, bedrijvigheid). Via het *Programma Versterking Friese IJsselmeerkust* creëren we klimaatbestendige landschappen langs de kust.

Landbouw en landschap

De landbouw kan zich in Gaasterland ontwikkelen tot een gevarieerd mozaïek van veeteelt en akkerbouw (op de stuwwal), met voldoende ruimte voor de groenblauwe dooradering (GBDA) en een basiskwaliteit natuur en landschap. Vanuit boerdiversiteit bekeken zijn er in dit gebied met name kansen voor gecombineerde kleinschalige landbouw passend bij het landschap, verbrede landbouw met recreatie en natuurbeheer, en de teelt van kwaliteitsproducten voor nichemarkten.

Door uitbreiding van de GBDA en uitvoering van de *Bossenstrategie* versterken we het landschap, waarbij we klimaatdoelen halen en de biodiversiteit vergroten. Groene landschapselementen op de flanken van de stuwwal zijn belangrijk voor het vasthouden van water. Daarnaast beschermen we bijzondere landschapselementen. Het gaat dan bijvoorbeeld om onderdelen van het Fries essenlandschap of erfgoedensembles, zoals unieke aardkundige waarden.

We streven naar sanering van windturbines van dertig jaar en ouder, die in dit gebied volop in aanwezig zijn.

Toerisme, leefbaarheid en bereikbaarheid

De gastvrijheidssector is een belangrijke pijler van de lokale economie in Gaasterland. Identiteitsdragers zoals de (landgoed)bossen, de overgangen naar het open

veenlandschap, het reliëf en het maritieme karakter van de IJsselmeerkust zijn te benutten als onderlegger.

Het toerisme is een inkomstenbron voor veel regionale ondernemers en daarmee een belangrijk fundament voor de leefbaarheid. Adequate spreiding van voorzieningen zoals zorg, onderwijs, sport, cultuur en ouderenzorg blijft hier een aandachtspunt. Een goede bereikbaarheid is in dit verband een belangrijke voorwaarde waar wij ons als provincie voor inzetten.

Regiokernen

Balk

Kenmerkend voor de regiokern Balk is de combinatie van historische dorpsstructuur, toeristische aantrekkingskracht en ligging op de overgang van het Fries Merengebied naar het bosrijke Gaasterland. Balk heeft een gave historische kern met monumentale panden langs de Luts en een beschermd dorpsgezicht. Het dorp wil in 2030 aardgasvrij zijn via een warmtenet dat gebruik maakt van warmte uit de rivier De Luts en restwarmte van lokale bedrijven (zoals AVK Plastics). Kleinschalige uitbreiding, passend bij het dorp, en inbreiding met herontwikkeling vormen de woningbouwstrategie van deze regiokern.

Koudum

Vanwege de centrale ligging in Zuidwest-Fryslân merken we Koudum aan als regiokern. Het dorp is onderdeel van het Nationaal Landschap Zuidwest Fryslân en vormt een schakel tussen water en land, ideaal voor watersport, fiets- en wandelroutes. Koudum heeft vooral inbreidingsplannen, aangevuld met enkele kleinschalige uitbreidingen. De strategie is gericht op behoud van voorzieningen voor leefbaarheid, betaalbare woningen en beperkte groei, passend bij het dorps karakter.

Joure

Joure ligt op een zandrug tussen de meren en het veenweidegebied. Het dorp vormt een knooppunt van water- en wegroutes (rijkswegen A6 en A7). Door het goede voorzieningenniveau heeft de kern een belangrijke functie voor het omliggende gebied. Joure zet in op compacte groei met duurzame nieuwbouw (o.a. Wyldehoarne en een aantal inbreidingsprojecten) en versterking van het centrum en de entreezones om bereikbaarheid, uitstraling en voorzieningen te verbeteren. Opgaven op economisch vlak en op het terrein van duurzame energie hangen samen met die van Heerenveen en vinden een plek in de uitnodigingszone Heerenveen-Joure.

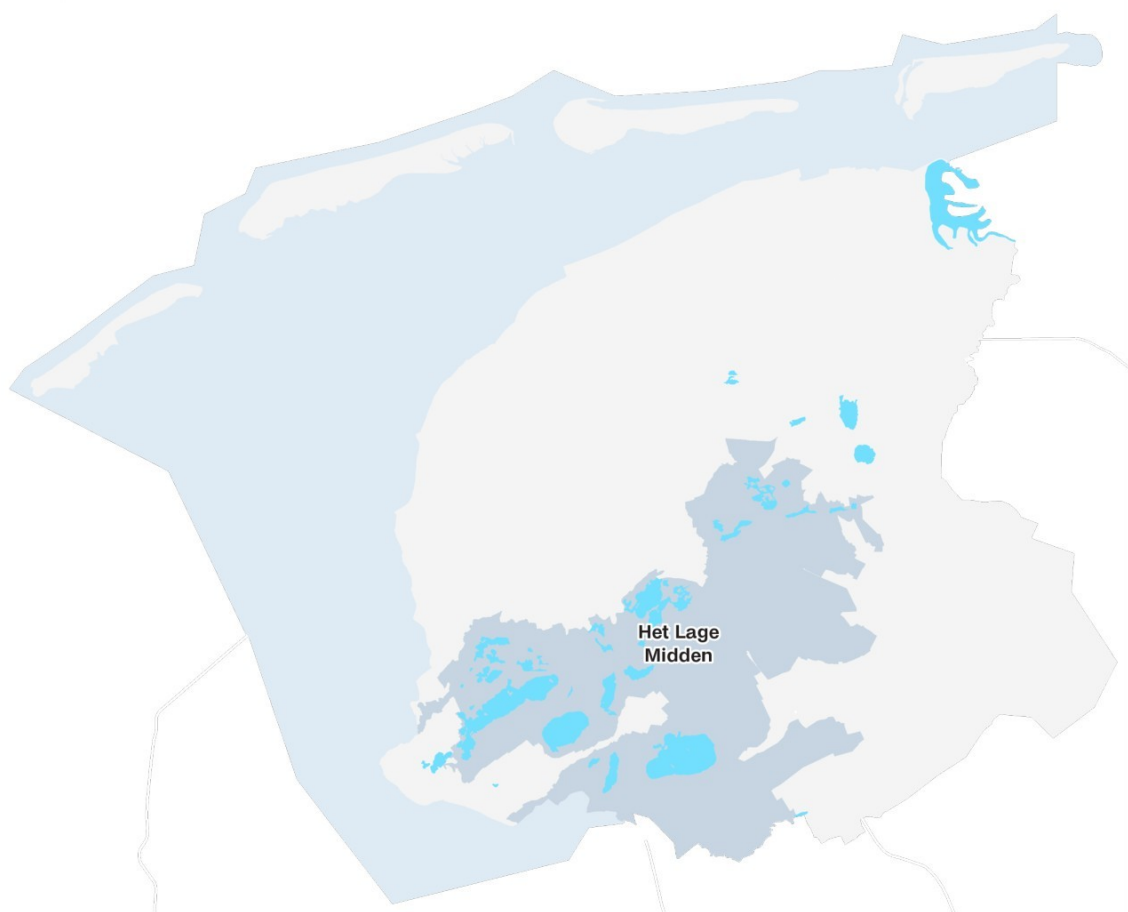
Overige dorpen

De bijzondere en afwisselende (recreatieve) kwaliteiten van Gaasterland worden weerspiegeld in karakteristieke dorpen als Oudemirdum en Warns. Deze dorpen oefenen ook aantrekkingskracht uit op mensen van buiten Fryslân. Voldoende aanbod van woningen en een goede bereikbaarheid zijn belangrijk voor de leefbaarheid, met name om jonge mensen aan de dorpen te kunnen blijven binden. Dorpen in de buurt van het Fries Stedelijk Netwerk hebben goede mogelijkheden om hun positie als aantrekkelijke woonkern te versterken.

H6. Het Lage Midden

Het Lage Midden, ook wel het veenweidegebied genoemd, is zoals de naam al aangeeft het lage middendeel van Fryslân. Het wordt omarmd door de laaggelegen kleigronden van Westergo in het noordwesten, en hogere gronden in het zuiden en oosten – zoals de stuwwallen van Gaasterland en de zandgronden van de Zuidelijke Wouden. Het overgrote deel van het gebied ligt onder Normaal Amsterdams Peil (NAP). De lage ligging bepaalde in belangrijke mate de landschapshistorie van de regio. Op basis van latere cultuurhistorische ontwikkelingen splitsen we het gebied op in twee delen:

- Het Merengebied, dat de westelijke, zuidwestelijke en noordelijke delen omvat, met de beeldbepalende hoge dichtheid aan meren, poelen en plassen;
- De Veenpolders in het oostelijke en zuidoostelijke deel, waar vanaf de 19e eeuw stelselmatig veenpolders zijn aangelegd.

6.1 Profiel

Het veengebied van onze provincie heeft een lange geschiedenis van ontginning, bodemdaling, overstrooming, veenafgraving en inpoldering. Tegenwoordig is het een gevarieerd landschap van weilanden, meren, sloten en vaarten. Een deel van het gebied is uitgeveend, of het veen is er geoxideerd, waardoor er nu een zandbodem ligt met een

moerige bovenlaag. In de hoogtekaart zijn deze uitgeveende veenpolders duidelijk herkenbaar als laaggelegen gebieden.

Buiten de veenpolders bestaat de bodem uit veen, met een dikte variërend van enkele centimeters tot lokaal een aantal meter. Dit veen ontstond tijdens een eeuwenlange ophoping van plantenresten in moerassen. Zodra we veen ontwateren, oxideert het en klinkt de bodem in. Wat aanleiding kan geven tot verdere ontwatering, opnieuw gevolgd door oxidatie en inklinking. Dit proces heeft verschillende gevolgen. Door de steeds lagere grondwaterstanden ontstaat schade aan houten paalfunderingen en aan infrastructuur. Doordat de natte natuurgebieden minder zakken komen deze steeds hoger te liggen ten opzichte van het omliggende landschap. Hierdoor neemt de verdroging van deze gebieden toe. Ook de kosten van het waterbeheer stijgen, doordat bijvoorbeeld de kades langs de Friese boezem verhoogd en verstevigd moeten worden om het peilverschil tussen boezem en polder te kunnen keren.

Een bijzonder natuurfenomeen dat bij dit veengebied hoort, is kwel. Dit is zeer schoon en vaak honderden jaren oud grondwater dat vanuit diepere zandige gronden aan de oppervlakte komt en lokaal voor unieke ecologische omstandigheden zorgt.

Sinds 2021 werkt de provincie, samen met het waterschap, gemeenten en ondernemers, in het kader van het *Veenweideprogramma* aan een aantal deelgebieden in het Lage Midden. Met als inzet het beperken van veenoxidatie en bodemdaling, het bieden van toekomstperspectief aan de landbouw, klimaatadaptatie en kwaliteitsverbetering van landschap en natuur. Voor de lange termijn (2050) zet het programma in op een veenweidegebied waarin veenaafbraak, bodemdaling en CO₂-uitstoot nagenoeg zijn gestopt. Met als doel dat de landbouw zich aanpast aan de veranderde omstandigheden en een verdere ontwikkeling van recreatie en toerisme in het gebied. Ook leefbaarheid en vitaliteit staan hoog op de agenda.

In het Lage Midden domineert de melkveehouderij, die daarmee een belangrijke economische pijler is in het gebied. Naast de landbouw zijn recreatie en toerisme belangrijke dragers van de economie. Het Friese Merengebied is een topbestemming voor watersportliefhebbers. De recreatieve voorzieningen hebben door hun uitgestrektheid gevolgen voor het landschap. Dit geldt niet alleen voor campings en havens, maar ook voor bijvoorbeeld golfbanen. Sommige dorpen ontwikkelden zich tot ware recreatiecentra, zoals Akkrum, Grou en Terherne.

Zichtbare elementen zijn de windmolens voor de opwekking van elektriciteit die sinds de jaren tachtig deel uitmaken van het landschap in de Súdwesthoeke; het zuidelijke deel van Westergo, het Lage Midden en Gaasterland. De vier grote steden liggen aan de rand van het Lage Midden. Strategisch gelegen voor handel en bewoning op de hogere en drogere locaties. Ze vormen als het ware de knooppunten tussen de hogere gronden en het moerassige achterland. Ze hebben dan ook alle vier een relatie met het Lage Midden.

6.2 Ruimtelijk ontwikkelingsperspectief

Het veengebied zal veranderen – zoals landschappen dat al eeuwenlang doen. We zetten in op het herkenbaar houden van de grotere landschappelijke kenmerken, zoals de dijken rondom de veenpolders die na droogmaking weer als landbouwgronden werden gebruikt. Ook de opstreckende (langgerekte) verkavelingspatronen zijn kenmerkend voor het gebied.

In het kader van het *Veenweideprogramma* werken we momenteel in ontwikkelgebieden met partijen ‘van onderop’ aan een integrale gebiedsaanpak. Met als insteek een gedifferentieerde, stapsgewijze aanpak op basis van de kenmerken van de verschillende deelgebieden. Er is geen blauwdruk voor het hele gebied, maar een mozaïek aan oplossingen die per gebied of per polder kunnen verschillen. De oplossingen zijn afhankelijk van de mate van bodemdaling, de landbouwkundige structuur en wensen van de gemeenschap in een bepaald gebied.

De benodigde aanpassingen duren decennia en kunnen alleen slagen in samenspraak met bewoners, beheerders en ondernemers. Dit moet leiden tot een landbouw die geoptimaliseerd is voor de ondergrond, maar ook tot nieuwe vormen van landgebruik die aansluiten bij de nattere omstandigheden. Ontwikkelingen op het gebied van recreatie en educatie kunnen hier goed op aansluiten.

Tegelijk versterken we de unieke waarden van het Friese Merengebied. De waterkwaliteit wordt verbeterd en de verbindingen tussen natuurgebieden worden robuuster gemaakt, bijvoorbeeld met groenblauwe dooradering. De gastvrijheidseconomie profiteert hiervan en het gebied wordt nog belangrijker als uitloopgebied van het omliggend stedelijk netwerk. Nationaal Park De Âlde Feanen speelt hierin een belangrijke rol door de synergie te vergroten tussen het Nationale Park en haar directe omgeving.

Via deze twee parallelle sporen werken we toe naar een vitaal en klimaatbestendig landschap, waarvan het water integraal onderdeel is. We experimenteren in deze regio met nieuwe vormen van bouwen, zodat er voldoende ruimte voor water beschikbaar blijft. Streefdoel voor de langere termijn is een groenblauw hart van Fryslân waar circulariteit, recreatie, rendabele landbouw en klimaat samenkomen. Drachten en Heerenveen zijn hierin de stuwende krachten op het gebied van productontwikkeling en circulariteit. En Sneek en Leeuwarden respectievelijk op het gebied van waterrecreatie en als kenniscentrum voor watermanagement.

Water en bodem

Het nagenoeg stoppen van de bodemdaling in het veenweidegebied is van belang voor het hele grondwatersysteem van Fryslân. Richting 2050 hebben steeds meer veengronden een waterpeil van 40 centimeter onder maaiveld. In de Omgevingsverordening nemen we instructieregels op voor peilbesluiten, zodat ook duidelijk is wat de randvoorwaarden zijn om in de toekomst nog waterpeilen te kunnen verlagen in het veenweidegebied.

Met het *Veenweideprogramma 2021-2030* kunnen in een deel van het veenweidegebied waterpeilen verhoogd worden, zodat de bodemdaling al eerder vertraagt en we bijdragen aan de klimaatdoelstellingen. Cruciaal is dat we deze peilaanpassingen doorvoeren in overleg met betrokkenen, vanwege de impact op landbouw. De focus van het Veenweideprogramma ligt op gebieden met dik veen. Behoud van alle veengronden (dun

veen) is naar verwachting onhaalbaar. We onderzoeken of dit programma zich ook kan richten op het stoppen van bodemdaling, daar waar de bodemdaling tot maatschappelijk onverantwoorde kosten voor het waterbeheer of tot grote nadelige effecten op infrastructuur of woningen leidt.

In het veengebied komen klimaatmitigatie en -adaptatie samen. Door bodemdaling te beperken verminderen we de CO₂-uitstoot. De landbouw heeft tijd nodig om zich aan te passen aan nattere omstandigheden. Het landschap verandert door hogere waterstanden in de sloten en lokaal meer natuurlijke vegetatie in de laagste delen. Het veenweidegebied blijft daarbij een open en aantrekkelijk gebied voor bewoning, landbouw en recreatie.

Landbouw en energie

De melkveehouderij is in het veengebied prominent aanwezig en beheert grote delen ervan. Vaak gecombineerd met weidevogel- en waterbeheer. Naast de traditionele melkveehouderij, vinden we er bedrijven met een meer extensieve en biologische bedrijfsvoering die rekening houden met de nattere omstandigheden in het gebied. In de ontwikkelgebieden van het *Veenweideprogramma* wordt geëxperimenteerd met andere bedrijfsvormen en natte teelten. Ook combinaties met recreatie en zorg komen relatief veel voor en bieden kansen voor extra inkomsten.

De landbouw zal in het veenweidegebied een belangrijke bedrijfsactiviteit blijven. Dit zal, vanwege de dalende en nattere bodem, wel een meer diverse landbouw worden met een mozaïek van natte en meer droge delen. We ondersteunen deze ontwikkeling via groenblauwe diensten. Ook ons grondinstrumentarium zetten we in om gronden te ruilen en bedrijven in en uit het gebied te verplaatsen, zodat vanuit een oogpunt van boerdiversiteit agrarische bedrijven op geschikte plekken terechtkomen.

Rondom Natura 2000-gebieden en in de beekdalen spelen meervoudige opgaven. Vermindering van stikstofuitstoot en herstel van het hydrologische systeem zijn nodig om de wettelijke natuur- en waterdoelen te realiseren. Hier zien we kansen voor groenblauwe diensten in combinatie met aangepaste landbouw en doelsturing via KPI's.

In het Veenweideprogramma, en bijbehorende gebiedsontwikkelingen, kan energieopwekking een bijdrage leveren aan nieuwe perspectieven.

Natuur en biodiversiteit

Het lage midden van Fryslân is een typisch veenlandschap; een combinatie van grote veenmoerassen waaronder de Natura 2000-gebieden de Âlde Feanen (ook Nationaal Park), de Deelen en de Rottige Meenthe-Brandemeer en veenweidegebieden die van oudsher van betekenis zijn voor weidevogels, waaronder grutto, watersnip en kempfaan.

De genoemde moerasgebieden zijn vanwege de aanwezigheid van natte schraalgraslanden en veenmosrietlanden met unieke soorten gevoelig voor zowel verdroging als teveel stikstof. Het zijn ook belangrijke broedgebieden voor moerasvogels. Bovendien komen er endemische soorten voor zoals de Noordse woelmuis en de grote vuurvinder. Juist de zones tussen de laaggelegen veengebieden en de hogere zandgronden bieden kansen voor vernatting en natuurherstel. We streven in dit verband naar meer samenhang tussen de natuurgebieden.

Vanwege de omgekeerde hoogteligging – van oorsprong op de laagste plekken, nu door het zakken van de omgeving juist hooggelegen – is het volledig herstellen van de oorspronkelijke hydrologische omstandigheden op veel plekken niet mogelijk. In de verre toekomst zullen we moeten bekijken of ruimtelijke functies nog op de meest geschikte plek liggen.

Wonen

Ook in het Lage Midden zien we mogelijkheden voor nieuwe woonvormen. Het wonen krijgt met name vorm in kleinschalige uitbreidingen van dorpen. Vanwege de lage ligging van dit gebied kijken we in eerste instantie naar de meest geschikte locaties en houden rekening met water en bodem. Dit betekent dat we waterrobuust bouwen. We verwelkomen initiatieven voor bijvoorbeeld drijvende of paalwoningen. Grootschalige stedelijke ontwikkelingen lijken niet logisch in het veenweidegebied. In diep gelegen veenpolders is het wenselijk geheel af te zien van nieuwe woningbouw. Waar sprake is van vernieuwbouw is het van belang dat waterrobuust te doen.

Regiokern

Grou

Grou ligt midden in Friesland, direct aan het Pikmeer en het Prinses Margrietkanaal. Het dorp vormt een toegangspoort tot Nationaal Park De Alde Feanen. Het is omgeven door water en weidse landschappen, ideaal voor watersport, fietsen en wandelen. Grou ligt bovendien gunstig ten opzichte van Leeuwarden en Heerenveen; aan de A32 en met een station aan de spoorlijn Zwolle-Leeuwarden. Grou wil compact groeien binnen bestaande contouren, met nadruk op betaalbare en duurzame woningen, versterking van voorzieningen en toeristische ontwikkeling.

Overige dorpen

Dorpen als Aldeboarn en Nijbeets zijn fijne woonplekken waar de historie van het veen tastbaar is. Sommige dorpen, als Earnewald en Terherne, hebben een belangrijke recreatiefunctie. Voldoende woningen en een goede bereikbaarheid zijn belangrijke ingrediënten voor de leefbaarheid, met name om jongeren te blijven binden. Dorpen in de nabijheid van het Fries stedelijk netwerk kunnen hun positie als aantrekkelijke woonkern versterken.

H7. Waddeneilanden: Proeftuinen voor zelfvoorzienende gemeenschappen

De Friese Waddeneilanden Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog zijn onderdeel van het Waddengebied: het deel van de Zuidelijke Noordzeekust dat zich grofweg uitstrekt van Den Helder tot Esbjerg (Denemarken). Behalve de Waddeneilanden en UNESCO Waddenzee Werelderfgoed, omvat dit gebied ook de kleistreken van het aangrenzende vasteland. Samen met Texel – en de onbewoonde eilanden Rottumeroog, Rottumerplaat en Razende Bol – is dit het grootste aaneengesloten natuurgebied van Nederland. De Waddenzee komt aan de orde onder Grote wateren (zie H8.).

7.1 Profiel

De Waddeneilanden verschillen onderling, maar er zijn ook overeenkomsten. Zo is er de bijzondere aardkundige ontstaanswijze, waarin sedimentatie en erosieprocessen nog steeds plaatsvinden, met gave en karakteristieke duinvormen, grote strandvlakten en kwelders met kenmerkende kreken en slenken. De dwarsdoorsneden van de Waddeneilanden hebben een vergelijkbare opbouw. Van buiten naar binnen hebben ze de volgende structuur: stranden, buitenduinen of zeereep, binnenduinen en binnenduinranden (afwisselend hogere en lagere gronden omringd door elzensingels), dorpen, polders (bedijkt kwelderland), een dijk aan de Wadzijde en op een aantal plekken kwelders.

Een andere overeenkomst is het in de twintigste eeuw opgekomen eilandtoerisme dat de bouw van hotels, badpaviljoens en recreatiewoningen in de duinen stimuleerde. Tegenwoordig is dit een belangrijk onderdeel van de eilander karakteristiek. Verder delen ze de aanwezigheid van militair erfgoed (Atlantikwall) en militaire infrastructuur, zoals een groot oefenterrein op Vlieland (Vliehors). Ook het stelsel van dijken is kenmerkend voor de vier bewoonde eilanden.

De bewoning op de eilanden concentreerde zich van oudsher in de dorpen. De verspreide bewoning op ingedijkte kwelders – of in de ruilverkavelde polders – is van later datum. Hier en daar vinden we er nog traditionele boerderijtjes. Het maritieme karakter komt tot uiting in de aanwezigheid van vuurtorens, lichttorens, commandeurswoningen, havengebouwen, pieren en natuurlijk de havens.

De bebouwing maakt ook de verschillen tussen de Waddeneilanden zichtbaar. Op Terschelling is deze afgestemd op de in de ondergrond aanwezige strandwallen, ook wel geestgronden genoemd. Hier ontstond een samenhangend complex van akkerland, ingebed in – of gecombineerd met – een stelsel van wegen en paden op de strandwallen. De vier dorpen op Ameland kennen een duidelijk esaanleg, vergelijkbaar met de structuur van de Drentse esdorpen. Schiermonnikoog en Oost-Vlieland zijn gevormd langs een hoofdweg en daarom verwant aan een wegdoorp.

7.2 Ruimtelijk ontwikkelingsperspectief

Bij alle ontwikkelingen in het Waddengebied hanteren we de zeven vertrekpunten uit de *Agenda van het Waddengebied 2050*. We willen de Waddeneilanden borgen als een veilig en veerkrachtig gebied voor mens en natuur, dat veranderingen van het klimaat kan opvangen en kan meebewegen met de natuurlijke dynamiek. Dat kan tegelijk een gebied zijn dat zich steeds verder ontwikkelt als zelfvoorzienende en circulaire gemeenschap. Een hoge mate van zelfvoorziening qua energie en zoetwater horen daarbij. Er wordt voortdurend gemonitord op een balans tussen duurzaam medegebruik en het behoud van het dynamische natuurmonument van wereldformaat, inclusief de status van UNESCO Werelderfgoed. Het dwarsprofiel van de eilanden, met de kenmerkende opeenvolging van Noordzee, strand, duinen, binnenduintrand, dorpen, polders, zeedijk, kwelders en Waddenzee, houden we helder.

Economie en wonen

Recreatie en toerisme zijn de pijlers van de economie op de eilanden, vooral gebaseerd op de natuurlijke en landschappelijke waarden. In de sector van toerisme en recreatie verschuift de focus van 'meer toeristen' naar 'meer waarde per toerist'. Landbouw en natuur gaan op de eilanden al eeuwenlang samen. Dit verbond wordt sterker door extra inzet op natuurinclusieve landbouw met gesloten kringlopen. Deze reeds ingeslagen weg stimuleren we. We hechten bovendien aan de totstandkoming van een duurzame visserijsector op de Waddenzee.

Het vestigingsklimaat op de eilanden willen we versterken door de woningvoorraad te verbeteren en beter aan te sluiten bij de behoeften van bewoners. Woningen zijn ook

nodig om een gemêleerde bevolkingssamenstelling te behouden. Sociale en economische gebondenheid is een belangrijk uitgangspunt.

Water en bodem

De duinen en dijken op de Waddeneilanden en langs de Waddenzee, houden we op orde en versterken we waar nodig. De dijken en het kustfundament moeten op sterkte zijn en blijven om woongebieden te beschermen. Op Vlieland is de zeedijk onlangs versterkt en voor Schiermonnikoog zijn plannen in de maak. De primaire keringen op Terschelling en Ameland moeten in de komende 25 jaar opnieuw versterkt worden.

We willen de zoetwaterlenzen onder de eilanden in stand houden. Dit doen we door zuinig om te gaan met grondwater (door beperken van winning, en stimulering van zuinig watergebruik) en door de afstroming van oppervlaktewater uit de duinen te beperken. Voor de wateroverlast in de binnenduintrand, met name voor de recreatie in het voorjaar, zoeken we met de gemeenten naar maatwerkoplossingen.

Nieuwe ontwikkelingen op de eilanden mogen niet tot een toename van het watergebruik leiden zonder compenserende maatregelen. Via het *Deltaprogramma Zoetwater* stimuleren we maatregelen voor meer lokale wateropslag en -besparing op de eilanden.

De Waddeneilanden ontwikkelen zich tot koplopers in klimaatadaptatie. Ruimtelijke ontwikkelingen worden maximaal afgestemd op water- en bodemcondities. Dat begint bij locatiekeuzes (geen bouw in overstroombare of kwetsbare zones), waterrobuust bouwen (hooggelegen of adaptief bouwen) en aangepaste landbouwmethodes. Klimaatrobuust bouwen op de eilanden is een uitdaging door het beperkte aantal geschikte locaties. Dit vraagt om maatwerk en creatieve, innovatieve oplossingen waarbij we graag met de gemeenten meedenken.

We zoeken continu naar een nieuwe balans tussen voldoende zoetwater en het voorkomen van wateroverlast. Met deze maatregelen zullen de eilanden beter bestand zijn tegen klimaatverandering. Dat is essentieel voor de leefbaarheid en het toerisme op lange termijn.

Natuur en landbouw

Waddenzee (Natura 2000-gebied en Werelderfgoed) en Waddeneilanden vormen samen één van de grootste getijdengebieden ter wereld, met uitgestrekte kwelders en slikvelden en veel dynamiek. Jaarlijks maken miljoenen (trek)vogels gebruik van dit gebied om er te rusten, te foerageren of te broeden. De natuur op de Waddeneilanden wordt gekenmerkt door stranden, een zeereep, oude en jongere, kalkarme of kalkrijke duinen, duinvalleien en duinbossen. Hier vinden we veel zeldzame soorten zoals parnassia en duinparelmoervlinder.

De (landbouw)polders hebben een functie als broedgebied voor weidevogels en overwinteringsgebied voor wintergasten. Een uitdaging is dat het toerisme te verenigen blijft met de aanwezige natuur(waarden) waar de toerist juist voor was gekomen. In de landbouwpolders blijven we natuurinclusieve en klimaatrobuuste bedrijfsmodellen stimuleren, zoals een verbrede landbouw (combinatie met natuurbeheer en/of recreatie).

Bereikbaarheid

We houden de bereikbaarheid van de Waddeneilanden op peil. Hierbij zetten we in op verduurzaming van de vaarverbinding en op vermindering van de impact op de natuur door onderhoud aan de vaargeul. Alle eilanden hebben via de ambulancehelikopter een verbinding naar het vaste land; handhaving hiervan vinden we noodzakelijk. Drones kunnen een rol gaan spelen in de bevoorrading van de eilanden. Met een pilot rond medicijnvluchten naar de eilanden onderzoeken we of dit kansrijk en haalbaar is.

Energievoorziening

Er is ruimte voor diverse vormen van duurzame energieopwekking op de eilanden, mogelijk ook in de Waddenzee (getijdenstroom). Vanwege de status van de Waddenzee (Werelderfgoed en Natura 2000-gebied) is een zorgvuldige afweging evident. Voor de aanlanding van windenergie, opgewekt op de Noordzee, hebben we een voorkeur voor een route oostelijk van de Nederlandse Waddeneilanden.

In de nabije toekomst gaan de Waddenveren elektrisch varen. De vraag naar duurzame energie neemt daardoor toe, zowel op de eilanden als in de havens aan de vaste wal. We onderzoeken de koppelkansen die gepaard gaan met de elektrificatie van de veerverbindingen.

Donkerte

De Boschplaat is één van de donkerste gebieden in Nederland en aangewezen als 'Dark Sky-Park'. De beleving van donkerte is een landschaps- en natuurwaarde die we willen behouden. Toerisme en recreatie kunnen inspelen op de beleving van donkerte. De bewustwording van de kwaliteit van donkerte helpt overbodige verlichting te beperken.

Waddenkernen

De mogelijkheden van de eilanden voor ruimtelijke ontwikkelingen, zoals woningbouw en bedrijvigheid, zijn beperkt vanwege de schaarse ruimte en de natuurlijke waarden. We ondersteunen de eilanden bij het behoud van levendige, eilander gemeenschappen, waarin wonen, werken, onderwijs en zorg ook voor toekomstige generaties mogelijk blijven.

Samen met de gemeenten zoeken we naar maatwerkoplossingen voor voldoende beschikbaarheid van woningen, lokale bedrijvigheid en bereikbaarheid van voorzieningen als zorg en onderwijs. We onderkennen dat bewoners en bedrijven op een eiland, in tegenstelling tot het vasteland, voor de meeste (zorg)voorzieningen niet zomaar kunnen uitwijken naar een grotere kern verderop.

Vlieland

De kern Vlieland (vroeger Oost-Vlieland) is het enige dorp op het eiland Vlieland en vormt het bestuurs-, economisch en cultureel centrum van de gemeente Vlieland. Het is de enige woonkern en voorzieningencentrum voor bewoners en bezoekers. Vanwege de beperkte ruimte en natuurwaarden rondom de kern, vindt woningbouw hoofdzakelijk via inbreiding en transformatie plaats.

Terschelling

West-Terschelling

West-Terschelling is het grootste dorp op Terschelling. Het fungeert als hoofddorp en toegangspoort voor bezoekers: hier komt de veerboot aan. Het dorp heeft een sterke maritieme identiteit met het Maritiem Instituut Willem Barentsz, en ligt aan een natuurlijke baai. Het heeft een belangrijke toeristische functie en speelt een belangrijke rol in de voorzieningen op het eiland. Zo is de haven cruciaal in de bevoorrading van het eiland en vormt de kern zelf het economische en culturele hart van Terschelling. West-Terschelling zet in op woningbouw en herontwikkeling om betaalbare en duurzame woonruimte te creëren voor eilandbewoners (jongeren, ouderen, starters). Dit gebeurt via locatiegerichte projecten, zoals CNL-locatie, Lutineweg/Douwstraat en Aletalaan.

Midsland

Midsland is het op één na grootste dorp van Terschelling, centraal gelegen op het eiland. De naam verwijst naar die ligging: Midsland = middenland. Het dorp heeft een rijke historie en was in de middeleeuwen zelfs het bestuurscentrum van Terschelling – en later van Oost-Terschelling – voordat West-Terschelling die functie overnam. Midsland heeft een belangrijke voorzieningenfunctie op het eiland. Onderwijs, een medisch centrum, een helihaven en veel dagelijkse voorzieningen bevinden zich hier. Kleinschalige nieuwbouwprojecten – zoals Zuidermiede – maken deel uit van bredere plannen om het woningtekort op het eiland op te lossen, met nadruk op sociale huur en starterswoningen.

Ameland

Op Ameland liggen vier grotere kernen met elk hun eigen karakter en accenten. Nes is de toegangspoort en speelt daardoor een grote rol in de bereikbaarheid van het eiland en de gastvrijheidseconomie. Ook vinden we er de meeste voorzieningen. Hollum is het historische en culturele centrum van het eiland. De kern ligt aan de westzijde, nabij een aantal grote voorzieningen voor verblijfsrecreatie. In Ballum staat het gemeentehuis; het is een relatief rustige kern met kleinschalige horeca en luxe accommodaties. Buren heeft een woonfunctie en ligt dicht bij een aantal grotere vakantieparken.

Ameland richt zich op betaalbare woningen voor starters, jongeren en personeel, en op levensloopbestendige woningen voor ouderen (*Woonvisie 2024-2028*). Er wordt gewerkt aan verschillende bouwplannen verspreid over het eiland, zoals Binnendieken aan de westzijde van Nes en Trapweg aan de noordoostzijde van Hollum.

Schiermonnikoog

De kern Schiermonnikoog op het gelijknamige eiland is het enige dorp en het bestuurlijke centrum van de gemeente Schiermonnikoog. En daarmee het hart van het eiland voor zowel bewoners als bezoekers. Het dorp beschikt over alle basisvoorzieningen voor dagelijks leven en toerisme, maar mist voortgezet onderwijs en uitgebreide winkelvoorzieningen. Dit is logisch gezien de kleinschaligheid en het autoluwe karakter van het eiland.

Schiermonnikoog zet in op kleinschalige nieuwbouw (28 woningen) en kwalitatieve versterking van de bestaande voorraad, met de nadruk op betaalbaarheid, duurzaamheid en leefbaarheid. Grootschalige uitbreidingen zijn niet mogelijk, als gevolg van de aanwezige natuur- en landschapswaarden.

H8. Grote wateren: Waddenzee en IJsselmeer

8.1 Profiel Waddenzee

Ten zuiden van de eilanden strekt zich één groot Natura 2000-gebied uit: de Waddenzee, in 2009 aangewezen als UNESCO Werelderfgoed. Een internationaal uniek gebied met een rijke biodiversiteit, dat onder meer een cruciale rol vervult als rust- en foerageergebied voor trekvogels. Zandplaten, wadgeulen en nieuwe kwelders vormen het toneel. De Waddenzee heeft een dynamisch karakter, het gebied is constant aan verandering onderhevig. Sommige vaargeulen slibben dicht of verplaatsen zich. In de 19e eeuw ondernam men een vergeefse poging om delen van de Waddenzee af te dammen, met het oog op inpoldering.

In tegenstelling tot de gesloten Hollandse kust is de Noordzeekust ter hoogte van de Waddeneilanden onderbroken. Door de overheersende westenwind ontstonden er strandwallen, die zich vervolgens ontwikkelden tot eilanden. Vergelijkbare geologische processen vinden in het Waddengebied nog altijd grotendeels ongestoord plaats. Omdat de getijden en de wind oostwaarts zijn gericht, verplaatsen de eilanden zich naar het zuidoosten. De afgelopen vijfhonderd jaar is Schiermonnikoog wel tien kilometer in die richting opgeschoven.

De afsluitingen van de Zuiderzee (1932) en de Lauwerszee (1969) hebben invloed op de buitendelta's; de geulen en zandbanken tussen de eilanden aan de Noordzezijde, die in sterke mate de kustontwikkeling van de Waddeneilanden bepalen. De erosie van de koppen van de eilanden is door deze afsluitingen versterkt. De stijgende zeespiegel en een dalende wadbodem zorgen tegelijk voor meer zandhonger, met als gevolg dat er met vloed meer zand de Waddenzee instroomt en er tijdens eb minder zand naar buitengaats vloeit. Zwakkere buitendelta's en gevaarlijke geulen zijn het gevolg. De toename van zand of sediment in de oostelijke Waddenzee kunnen we ook verwachten in het westelijk deel. Om geulen zoals 'De Boontjes', maar ook de haven van Harlingen bevaarbaar te houden, zal meer onderhoud nodig zijn.

Er is nog onvoldoende zicht op hoe onderdelen van dit zand-delend systeem reageren op de effecten van klimaatverandering. Onduidelijk is ook hoe lang de Waddeneilanden, maar ook de wadplaten en kwelders, mee kunnen groeien met de te verwachten zeespiegelstijging. Dit heeft niet alleen gevolgen voor de waterveiligheid, maar ook voor de natuurwaarden in het gebied die onder druk staan en aanleiding geven tot het opstellen van een *Beleidskader Natuur* door betrokken ministeries en de Waddenprovincies.

8.2 Profiel IJsselmeer

Als het gaat over groot water dan moeten we ook het IJsselmeer noemen. Dit water, voorheen de brakke en zoute Zuiderzee, veranderde sinds de aanleg van de imposante Afsluitdijk (1932) in een groot zoetwaterbekken. Naast zijn betekenis voor (recreatieve) scheepvaart, recreatie en watergerelateerde bedrijvigheid, is het een belangrijk zoetwaterreservoir en -leverancier voor meerdere provincies, waaronder Fryslân.

Als Natura 2000-gebied heeft het IJsselmeer natuurwaarde; tegelijk biedt het ruimte aan bijvoorbeeld windmolens. Het iconische Windpark Fryslân toont de veelzijdigheid van het IJsselmeer. Langs de randen liggen diverse markante historische kustplaatsen, in een fijnmazige dijkzone met sterk wisselende lay-out. In tegenstelling tot de steile kust van Noord-Holland en Flevoland, loopt de Friese IJsselmeerkust flauw af. Er liggen relatief veel buitendijkse gebieden met natuur, recreatie en bedrijvigheid. Hierdoor is de Friese kust gevoelig voor peilfluctuaties in het IJsselmeer. Terwijl in de toekomst het peil meer zal fluctueren en hoger en lager kan worden ten behoeve van het waterbeheer en de zoetwatervoorziening.

De Afsluitdijk vormt met zijn strakke dijklichaam, sluizencomplexen en militaire verdedigingswerken in Kornwerderzand (beschermde dorpsgezicht met beschermde onderdelen) een monumentaal complex. Het is een prominente uiting van de utilitaire waterbouwkunde uit de beginjaren van de vorige eeuw, gelegen tussen twee grote open watervlakten: Waddenzee en IJsselmeer. Van waarde is hier de beleving van het grootschalige waterpanorama, met een lage horizon en veel lucht. In het kader van het project 'De Nieuwe Afsluitdijk' wordt sinds 2017 gewerkt aan versterking en vernieuwing van de Afsluitdijk. Met onder meer ruimte voor duurzaamheid en toerisme. Bovendien wordt de dijk versterkt om het land ook in de toekomst tegen zeewater te kunnen beschermen. De IJsselmeerdijk is tegenwoordig een karakteristiek landschapselement.

Een onderdeel van 'De Nieuwe Afsluitdijk' is de Vismigratierivier, een opzienbarend ingenieurswerk waardoor trekvisen zoals paling, zalm, zeeforel en spiering in de toekomst kunnen migreren tussen het IJsselmeer en de Waddenzee. Dit werk in uitvoering – verwachte oplevering in 2027 – is van historische betekenis voor het IJsselmeer en de Afsluitdijk, en zeker voor natuur en toerisme. Nederland laat hier zien dat kustveiligheid, behoud van zoetwater en natuurherstel kunnen samengaan. Een internationale showcase voor de Nederlandse waterbouw.

Het aanzicht van de IJsselmeerkust is beïnvloed door toeristische activiteiten. Zo zijn er nieuwe recreatiegebieden aangelegd, waaronder de Hoalle Poarte in Makkum en It Soal in Workum.

8.3 Ruimtelijk ontwikkelperspectief grote wateren

We respecteren de kenmerkende openheid van zowel de Waddenzee als het totale IJsselmeersysteem en we benaderen de opgaven op het niveau van het gehele systeem. Voor de kustzone, zowel de Friese IJsselmeerkust als de Waddenkust, streven we naar zonering op basis van een ritmiek tussen open en bebouwd en tussen rust en reuring (venster-cluster).

We spannen ons in voor schoon water (verbetering van de waterkwaliteit in IJsselmeer en Waddenzee) en een grotere rijkdom aan planten- en diersoorten in het gebied (biodiversiteit). De Vismigratierivier (VMR) is hierin een belangrijke schakel. We benutten de extra kansen en mogelijkheden die hierdoor ontstaan voor recreatie.

Zandwinning in het IJsselmeer, en andere wateren, is voor ons een belangrijk aandachtspunt. We participeren in onderzoekstrajecten rond de toekomstige zandwinlocaties in en nabij Fryslân.

Waddenzee

Het ruimtelijke beleid rond de Waddenzee is gericht op het behoud van het ecologische functioneren van dit dynamische natuurmonument. Bij alle ontwikkelingen volgen we de zeven vertrekpunten uit de *Agenda van het Waddengebied 2050*. We behouden en versterken de rijke biodiversiteit van de Waddenzee. We zetten in op flexibel en meebewegend beheer. We houden sedimentbuffers op peil met zandsuppletie, zodat de kustlijnen, de kwelders en de wadplaten kunnen meegroeien met de zeespiegel. Hiermee behouden we de natuurlijke stormkering en de ecologische rijkdom van het gebied.

We adresseren het dilemma van de economische positie van Harlingen in relatie tot de nautische bereikbaarheid van de stad en de vaarroute van het IJsselmeer naar de Noordzee. De toenemende sedimentatie in de Waddenzee zorgt op termijn voor een toename van het onderhoud van de vaargeulen en het openhouden van de haven. We zetten in op vermindering van de impact van het onderhoud van de vaargeulen naar de eilanden op de natuurwaarden. Hierbij kijken we breed, van vaartuigtypen en baggertechnieken tot ligging van vaargeulen en aanlandplekken. Voor de vaarverbinding naar Ameland doen we hier momenteel onderzoek naar.

Het unieke karakter van de Waddenzee (UNESCO Werelderfgoed) blijft leidend: natuurlijke en landschappelijke waarden krijgen voorrang en andere functies zijn alleen mogelijk indien verenigbaar met de natuur. We zijn terughoudend met ingrepen in dit kwetsbare systeem. Zo vinden we diepe delfstofwinning (gas) onder de Waddenzee en -eilanden ongewenst, om bodemdaling en milieuschade te voorkomen. Voor de bestaande zoutwinning houden we de komende jaren de vinger aan de pols. Voor de aanlanding van windenergie, opgewekt op de Noordzee, heeft een route oostelijk van de Nederlandse Waddeneilanden onze voorkeur.

Maritieme archeologie die bedreigd wordt door erosie en menselijk handelen – denk met name aan vrijspoelende scheepswrakken – gaan we beter beschermen. Hogere temperaturen en veranderende zoutbalansen leiden tot verschuivingen in de soorten in de Waddenzee. Dit is een belangrijk punt van zorg. Samen met waterdeskundigen en marien ecologen monitoren we deze ontwikkeling en anticiperen we op mogelijke gevolgen.

Het Waddengebied is een economische schakel in de kust- en zeevisserij. We ondersteunen de visserijsector in haar transitie naar een duurzame toekomst, in balans met natuurherstel, waterkwaliteit en klimaatadaptatie.

IJsselmeer

Voor het IJsselmeer streven we naar een toekomstbestendig watersysteem, met het oog op zowel de zoetwatervoorziening als de veiligheid van de Friese kust – een kust met relatief veel buitendijkse functies. Voor het water en de kustzone werken we samen met het Rijk, gemeenten, het waterschap en beheerders aan oplossingen voor waterveiligheid, voldoende zoetwater, klimaatadaptatie, natuurontwikkeling, waterkwaliteit, energieproductie, visserij, toerisme en recreatie. De fijnmazige en afwisselende kustrand houden we herkenbaar, inclusief de groene dijken, havens en andere kenmerkende artefacten met een cultuurhistorische, maritieme of waterstaatkundige betekenis.

Waarschijnlijk na 2050 zal het peil van het IJsselmeer meer fluctueren. Dit zal gevolgen hebben voor buitendijkse functies zoals natuur, recreatie en bedrijvigheid. We zullen met het Rijk, als bevoegd gezag voor het IJsselmeerpeil, en met betrokken gemeenten en Wetterskip Fryslân, bekijken wat dit betekent voor deze functies. En bekijken welke aanpassingen eventueel nodig zijn. Ook zijn we met het Rijk in gesprek over de verdeling van zoetwater tijdens droge perioden (invulling van de verdringsreeks).

We respecteren de Afsluitdijk als kenmerkend iconisch ingenieurswerk, onder het motto 'spectaculaire eenvoud'. Het werk aan 'De Nieuwe Afsluitdijk', inclusief de Vismigratierivier, wordt voortgezet en na voltooiing afgerond. Ook nemen we de beoogde verbreding van de sluis in Kornwerderzand – eveneens een onderdeel van 'De Nieuwe Afsluitdijk' – ter hand. Deze verruiming moet ervoor zorgen dat IJsselmeerhavens in onze en andere provincies bereikbaar worden voor grotere schepen. Door de komst van een verruimde sluis, nieuwe bruggen, de Vismigratierivier en het Afsluitdijk Wadden Center kan Kornwerderzand uitgroeien tot een toeristische en recreatieve trekpleister.

We ondersteunen de visserijsector in haar transitie naar een duurzame toekomst, in balans met natuurherstel, waterkwaliteit en klimaatadaptatie.

H9. Stedelijke dynamiek en synergie in de uitnodigingszones

De steden van het Fries Stedelijk Netwerk (Leeuwarden, Drachten, Sneek, Heerenveen) vormen de zwaartepunten van bedrijvigheid, kennisclusters, onderwijs en dienstverlening. Inclusief een hoog en divers voorzieningenniveau. Ze zijn daarmee voor heel Fryslân van grote betekenis. In de Nota Ruimte is dit stedelijk netwerk ook als zodanig aangewezen, in samenhang met een mogelijke corridorfunctie tussen de Randstad en Midden- en Oost-Europa.

We willen de economische en sociaal-culturele verbindingen en de kennis- en informatiestromen tussen de vier steden in het netwerk intensiveren. Niet alleen omdat ze op die manier hun (inter)nationale positie kunnen versterken, maar ook om de Friese economie aan te jagen en verbreden ten bate van heel Fryslân. Betrokken gemeenten stemmen de stedelijke ontwikkelingen op elkaar af, zodat deze elkaar aanvullen en versterken. Maar ook om het Fries Stedelijk Netwerk gezamenlijk stevig op de kaart te zetten. De steden zetten daarbij in op de eigen sterke punten:

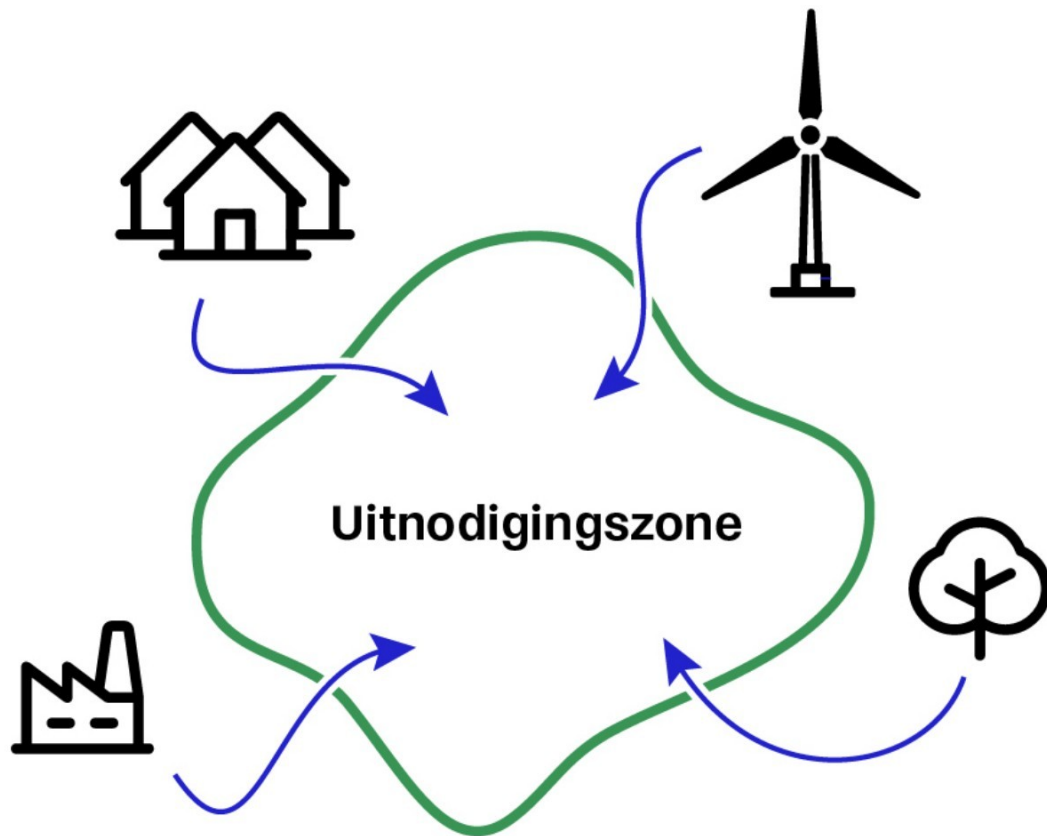
- Leeuwarden is de historische en culturele hoofdstad van Fryslân, en centrum voor economie, onderwijs, gezondheidszorg en cultuur. De stad heeft vooral een sterke positie op het gebied van kennis (hogescholen, Campus Fryslân), watertechnologie, (Wetsus, watercampus), energie (Energiecampus), agrofood (Dairy Campus) en multimedia;
- Drachten is een economische ontwikkelkern in het oosten van Fryslân, strategisch gelegen aan de A7 en op relatief korte afstand van economische centra buiten Fryslân. Drachten heeft vooral een sterke positie op het gebied van hoogwaardige maakindustrie (Innovatiecampus), logistiek en distributie;
- Sneek is een watersportstad met een sterk maritiem cluster van jachtbouw en aanverwante vormen van watergebonden bedrijvigheid, gekoppeld aan de positie als (water)recreatiestad in het hart van het Friese merengebied;
- Heerenveen, strategisch gelegen aan de A7 en A32, is vooral bekend als sportstad, maar heeft ook een sterke positie op het gebied van circulaire materialen (o.a. circulaire plastics), zuivelindustrie, logistiek en distributie.

De vitale regiosteden Harlingen en Dokkum hebben qua bedrijvigheid, werkgelegenheid en voorzieningen belangrijke regionale functies:

- Harlingen is strategisch gelegen aan het Van Harinxmakanaal en de Waddenzee. De stad heeft, naast het historische centrum, vooral een sterke positie als zeehaven, met veerverbindingen met Vlieland en Terschelling, haventerreinen en watergebonden bedrijvigheid;
- Dokkum is het stedelijk centrum voor werk, verzorging en voorzieningen in Noordoost- Fryslân. Dokkum is bovendien een toeristische parel met z'n authentieke, historische binnenstad en vestingwerken.

Compleet netwerk

We kunnen het Fries Stedelijk Netwerk en beide regiosteden niet los zien van het omliggende platteland met zijn regiokernen en dorpen. Hier huizen van oudsher veel innovatieve clusters van MKB-bedrijven. Zij vervolmaken Fryslân tot een vitale, goed verbonden en aantrekkelijke provincie waar het goed wonen, werken, investeren en leven is. Maar ook tot een provincie met brede welvaart die we willen behouden en waar mogelijk versterken. Dat kan alleen door slim te investeren in een toekomstbestendige, circulaire economie; afgestemd op zowel de netwerken en andere omgevingsfactoren als de mogelijkheden die bodem en water bieden.

Uitnodigingszones

We bouwen voort op de aanwezige kwaliteiten van het netwerk van steden, regiokernen en dorpen. Bijvoorbeeld door bovenregionale, stuwende bedrijvigheid vooral te koppelen aan de zones rondom het Fries Stedelijk Netwerk. In en rond deze steden ligt ook een grote woningbouwopgave, in diverse segmenten. Omdat steden relatief veel energie vragen, moeten we in de nabije omgeving voorzien in nieuwe opwek- en opslagcapaciteit. In en rond de steden komen – versterkt door de dynamiek – veel opgaven samen. Om deze in samenhang – en met oog voor ruimtelijke kwaliteit – een plek te geven, gaan we met betrokken gemeenten, in zes uitnodigingszones (zie visiekaart), de regie voeren over de ruimtelijke invulling:

Uitnodigingszone	Nadruk op
Leeuwarden - Burgum	Stedelijke ontwikkelingen in de volle breedte in en rond Leeuwarden, incl. nieuw station. Richting Tytsjerk/Burgum faciliteren en verduurzamen bedrijvigheid en ontsluiting, met groen en water
Drachten - Burgum	Ontwikkeling bedrijvigheid in en rond Drachten incl. woningbouw. Schaalsprong en halteplaats Lelylijn zuidzijde A7. Aan de noordkant ruimte voor verduurzamen bedrijvigheid, groen en water.
Heerenveen - Joure	Bedrijvigheid en woningbouw in en rond Heerenveen. Richting Joure woonuitbreiding Heerenveen-West met recreatieve uitloop, groen en water. Inpassing tracé + station Lelylijn.
Sneek - Bolsward	Wonen en (water)gebonden, recreatieve bedrijvigheid bij Sneek. Tussen Sneek - Bolsward samenkomen wonen, verduurzamen en circulaire economie, mobiliteit, klimaat en natuur.
Harlingen - Franeker	Ontwikkeling watergebonden bedrijvigheid, woningbouw en gastvrijheid bij Harlingen en Franeker. Verduurzamen bedrijven in combinatie met sanering en opschaling energie.
Dokkum - Hallum - Holwerd	Stedelijke ontwikkelingen in en bij Dokkum. Richting Hallum - Holwerd faciliteren en verduurzamen van bedrijvigheid.

De specialisatie, identiteit, kenmerken en de sterke punten van een zone staan centraal bij nieuwe ontwikkelingen. We zetten daarbij in op het met elkaar afstemmen en vormgeven van:

- Een gedifferentieerd aanbod van woningen en voorzieningen in de nabijheid;
- Kenniscampussen en innovatieve ecosystemen, waar onderwijs, kennis- en talentontwikkeling en diverse bedrijvigheid samenkomen. Ook grootschalige en circulaire bedrijvigheid moet een goede plek krijgen;
- Interne en externe verbindingen (weg, water, spoor) met multimodale knooppunten om over te stappen;
- Energie en klimaatadaptatie, inclusief nieuwe vormen van circulair bouwen en wonen;
- Verweving van stad en landschap met behulp van groene en blauwe verbindingen voor recreatieve doeleinden en landschap en natuurbehoud/herstel.

Blue Delta

De *Economische Samenwerkingsagenda Blue Delta* is onze routekaart voor de stuwende economische sectoren, als basis voor een duurzaam verdienvermogen. De speerpunten

waarlangs we innoveren zijn: Agro Food, Watertechnology, High Tech Systems & Materials, Circular Materials, Maritime Technology en Tourism & Hospitality.

Voldoende zoetwater en fossielvrije energie en klimaatadaptie zijn hiervoor randvoorwaarden die een structurerende werking op de ruimtelijke inrichting. Ze vragen om regie op verschillende schaalniveaus.

Door compact te bouwen in voldoende hoge dichtheden, kunnen we landbouwgronden, landschap en natuur buiten de steden zoveel mogelijk vrijwaren en behouden. Hogere dichtheden vergroten het economisch draagvlak om te investeren in de kwaliteit van publieke ruimten. Daarnaast wordt meervoudig ruimtegebruik eerder economisch rendabel, zoals groene daken en gevels. Hogere dichtheden bevorderen ook andere vormen van mobiliteit: de afhankelijkheid van de auto om voorzieningen te bereiken neemt af, lopen, fietsen en OV zijn goede alternatieven.

Voldoende groen en water in en om de stad dragen bij aan een gezonde en prettige leefomgeving, biodiversiteit en klimaatadaptatie. Een aantrekkelijke stedelijke woon-, leef- en werkomgeving met voldoende mogelijkheden voor verkoeling en vrijetijdsbesteding is het visitekaartje om talent, kenniswerkers en vakmensen aan te trekken en vast te houden.

In de navolgende voorzetten voor de uitnodigingszones geven we de hoofdlijnen weer van het beleid waaraan we met medeoverheden en andere partijen gestalte willen geven.

Uitnodigingszone Leeuwarden – Burgum

Leeuwarden heeft grote verstedelijkingsopgaven, zowel binnen als buiten de bestaande stad. Economische kansen liggen vooral in het clusteren en uitbouwen van de sectoren watertechnologie, agrifood, energie en media, met de bijbehorende onderwijsinstellingen (NHL Stenden Hogeschool, Van Hall Larenstein, University Groningen Campus Fryslân).

Middelsee en Spoordok vormen de komende vijftien tot twintig jaar de grootschalige woningbouwlocaties. Spoordok is een binnenstedelijke locatie, gunstig gelegen nabij het centrum en het station. Bij uitstek geschikt voor een aantrekkelijke mix van hoog stedelijk en stedelijk wonen in diverse vormen (circa tweeduizend woningen), milieuvriendelijke bedrijvigheid, dienstverlening en horeca.

Naast verschillende binnenstedelijke herstructurerings- en transformatieprojecten, met name in het oosten van de stad, is op termijn een verdieping van het spoor naar Groningen wenselijk. Dit in combinatie met kwaliteitsverbetering van de aangrenzende buurten.

Middelsee is een grote, nieuwe woonwijk ten zuiden van de stad, tot aan de Haak. Hier worden tot 2040 ruim drieduizend woningen gebouwd in gevarieerde woonmilieus en in een relatief hoge dichtheid; van appartementen tot grondgebonden wonen, nabij groen en water. Rond het nieuwe station Leeuwarden-Middelsee concentreren wonen, dienstverlening en publieksfuncties zich. Op termijn wordt dit ook een halteplaats van de Lelylijn. Groen en water groeien mee met deze stadsuitbreiding, waardoor een

klimaatrobuuste stadsrandzone ontstaat, aantrekkelijk verbonden met stad en platteland.

Bedrijfsontwikkeling vindt met name plaats ten westen van de stad: door herstructurering, kwaliteitsverbetering en uitbouw van bedrijventerrein De Zwette, onder meer met een energielandschap. De ligging aan het Van Harinxmakanaal biedt ontwikkelkansen voor watergebonden circulaire bedrijvigheid. Zoekruimte voor grootschalige bedrijvigheid (> 3 ha), met toegevoegde waarde voor het economisch profiel van Leeuwarden, vinden we aan de zuidzijde en noordwestzijde van de stad.

De gemeente Leeuwarden werkt aan deze opgaven. Rondom de stad signaleren we ontwikkelingen en opgaven die om een goede afstemming vragen. Dit geldt met name voor de oostkant van de stad. Richting Tytsjerk en Burgum spelen vraagstukken rond duurzame energieopwekking, economische ontwikkeling en infrastructuur die koppelkansen bieden. Dit in samenhang met de doorontwikkeling van het recreatiegebied de Groene Ster, bedrijventerrein De Hemrik en investeringen van Tennet in onderstations en netverzwaring. In deze uitnodigingszone gaan we hiermee aan de slag, samen met onze medeoverheden.

Uitnodigingszone Drachten – Burgum

Rondom Philips, en andere innovatieve bedrijven, heeft zich in Drachten een cluster van innovatieve maakindustrie ontwikkeld. Dit onder de noemer: High Tech Systems & Materials, Circular Materials. Deze clustering van excellente technische bedrijven wordt versterkt door de aanwezigheid van Campus Drachten, waar onderwijs en bedrijfsleven nauw samenwerken aan innovaties voor de maakindustrie. Met uitbouw en opschaling van dit cluster kan Drachten het Eindhoven van Noord-Nederland worden op een schaal die bij Fryslân past. We zien nu al dat het cluster studenten, vakmensen en kenniswerkers van buitenaf aantrekt. Dit versterkt de bestaande woningbouwopgave.

Naast afronding van woningbouw aan de noordzijde en diverse inbreidings- en herstructureringslocaties in en rond het centrum, biedt een sprong over de A7 mogelijkheden voor een grootschalige uitbreiding aan de zuidkant. Met op termijn ook een halteplaats van de Lelylijn, gecombineerd met voorzieningen, (regionale) ontsluiting en stedelijke ontwikkelingen. Belangrijk is dat deze sprong overtuigend is, met voldoende schaal en kwaliteit én goede verbindingen met de bestaande stad. Een eersteklas ontwerp voor de lange termijn dient hieraan ten grondslag te liggen. Met in ieder geval aandacht voor woonkwaliteiten, stedelijke voorzieningen, inpassing van de Lelylijn, afdoende ontsluiting, versterking van groene en blauwe structuren en een passende overgang naar de bossen rondom Beetsterzwaag. Op een meer bescheiden schaal is woningbouw aan de westzijde van Drachten, rond Boornbergum, een optie.

Door herstructurering en herplaatsing van bedrijven op het bedrijventerrein De Haven ontstaan nieuwe ontwikkelmogelijkheden voor bedrijven. Daaronder vallen watergebonden bedrijven langs de zijtak van het Prinses Margrietkanaal, passend bij de huidige vaarwegklasse. Zoekruimte voor grootschalige bedrijvigheid (> 3 ha) ligt rond de kruising A7/ N31/ N381. Dit in aansluiting op het economisch profiel van Drachten. Samen met de betrokken gemeenten kijken we naar een gewenste ontwikkeling van het burgerluchtvaartterrein ten oosten van Drachten.

Het cluster van bedrijvigheid in Drachten, vooral op bedrijventerrein De Haven, vraagt veel energie. Er is dus behoefte aan voldoende zoekruimte voor fossielvrije energieopwekking. Deze is vooral te vinden aan de noordkant, in de richting van Burgum. Dit moet samengaan met groenblauwe zones richting Opeinde en De Leien, ontwikkeling van natuurlijke en landschappelijke kwaliteiten en voldoende buffers tussen kernen.

Uitnodigingszone Heerenveen – Joure

De gunstige ligging van Heerenveen nabij het kruispunt van de A32 en A7 en langs het spoor, op relatief korte afstand van economische centra buiten Fryslân, vertaalt zich in een sterke economische groei. Het nabijgelegen Joure deelt hierin mee. De ontwikkeling van bedrijvigheid in beide kernen wordt op elkaar afgestemd, zoals in het Business Park Fryslân.

Heerenveen en Joure hebben een belangrijke verzorgingsfunctie in Zuid-Friesland. Heerenveen is naast sportstad, met topsportfaciliteiten en een (inter)nationale uitstraling, ook een centrum van circulaire economie, logistiek en distributie en zuivelverwerking. In Circular Valley, bij het terrein van Omrin, doen bedrijven kennis en ervaring op met verwerking en recycling van reststoffen, zoals in het testcentrum voor circulaire plastics. Bouwbedrijven zijn actief in modulair bouwen met biobased grondstoffen. Hier ligt de basis voor circulaire productie en verwerking, waarbij grondstoffen niet langer verspild worden. De opgedane kennis en technieken kunnen verhandeld en elders ingezet worden.

Het noordoostkwadrant van de kruising A7/A32 vormt het energiepark, dat op termijn zoekruimte biedt voor grootschalige bedrijvigheid (> 3 ha) met duurzame energieopwekking. De bedrijvigheid moet wel aansluiten bij het economische profiel van Heerenveen. De watergebonden bedrijvigheid langs de zijtak van het Prinses Margrietkanaal kan zich verder ontwikkelen, passend bij de huidige vaarwegklasse.

Naast afronding van Skoatterwâld, is woningbouw mogelijk op meerdere inbreidings- en transformatielocaties, gecombineerd met herstructurering van bestaande woningen. Vooral Heerenveen-Noordoost en de omgeving van het station en van Sportstad Heerenveen lenen zich voor verdichting en kwaliteitsverbetering. Heerenveen-West is een grootschalige woningbouwlocatie voor de komende decennia. Bij de inrichting en bebouwing van dit gebied moet men nadrukkelijk rekening houden met de lage ligging en met compensatie van weidevogelwaarden. Een nieuwe waterrijke wijk met veel groen en een variatie aan moderne woningtypen op en langs water, voegt waarde toe aan het huidige aanbod en komt tegemoet aan de vraag naar woningen. De landschappelijke overgang richting Oudehaske vraagt daarbij de nodige aandacht. Met groenblauwe verbindingen naar het Nanneiid wordt voorzien in een aantrekkelijk, recreatief uitloopen- en overgangsgebied. Tussen Heerenveen en Joure moet een landschappelijke buffer voorkomen dat beide kernen aan elkaar groeien.

Op de langere termijn speelt de inpassing van de Lelylijn in het stedelijk gebied. Al dan niet met een nieuw (kruis)station, aan de noordkant, met een directe aansluiting richting Leeuwarden en met bijbehorende voorzieningen. Diverse varianten hiervoor zijn nog onderwerp van studie.

Uitnodigingszone Sneek – Bolsward

Dankzij de gunstige ligging aan het water, op de overgang van veen naar klei, ontwikkelde Sneek zich vanaf de vijftiende eeuw tot een handelsstad op een kruispunt van waterwegen; beroemd om zijn zuivel en de boterhandel. Vandaag de dag is Sneek de watersportstad van Fryslân. Bovendien vervult ze een belangrijke voorzienings- en verzorgingsfunctie voor de ruim 150.000 inwoners van Zuidwest-Fryslân.

Naast woonwijken beschikt Sneek over bedrijventerreinen, zoals Houkesloot en de Hemmen. De monumentale Waterpoortstad fungeert als maritiem centrum, dankzij de aanwezigheid van innovatieve watertechnologiebedrijven en jachtbouwers met een internationale marktpositie. Deze bijzondere positie kan verder uitgebouwd worden, zowel qua bedrijvigheid als recreatief gezien. De ligging aan vaarwater biedt kansen voor watergebonden bedrijvigheid, passend bij de huidige vaarwegklasse.

Aan de noordoostkant van de stad, langs de A7, kan ruimte worden gezocht voor grootschalige bedrijvigheid; passend bij het economisch profiel van Sneek.

In nieuwe woningen wordt op diverse manieren en locaties voorzien. Denk aan binnenstedelijke transformatie en verdichting, naast grootschalige gebiedsontwikkeling in de Spoorzone Sneek. Maar ook aan de verdere ontwikkeling van de uitbreidingslocatie Harinxmaland, met voldoende ruimte voor groen en waterberging op de klei-op-veengronden.

Bolsward is een authentieke en sfeervolle historische stad met een belangrijke regiofunctie als het gaat om wonen, werken en voorzieningen. Op de lijn Sneek-Bolsward komen meerdere opgaven samen: woningbouw, ruimte voor energie- en mobiliteitshubs, circulaire economie, klimaatadaptatie, herstel van natuur én verbetering van de omgevingskwaliteit. Samen met medeoverheden zoeken we hier naar toekomstbestendige oplossingen.

In bredere zin is de wisselwerking tussen Sneek en de overige steden en dorpen van de uitgestrekte gemeente Súdwest-Fryslân zowel in economische zin (werkgelegenheid) als qua leefbaarheid van belang. Een goede bereikbaarheid is hiervoor noodzakelijk. Niet zonder reden zetten we in op een dertigminuten-bereikbaarheid van de basisvoorzieningen. Dit vraagt om snelle(re) en betere verbindingen voor verschillende vervoersvormen (weg, water en spoor). Zowel binnen de gemeente als met de rest van de provincie en het land. De provinciale weg N354 heeft hierin bijvoorbeeld de aandacht. We onderzoeken hoe zowel de doorstroming als verkeersveiligheid op deze verbinding verbeterd kan worden.

Uitnodigingszone Harlingen – Franeker

Harlingen is de eigenzinnige stad aan het wad, met een heel eigen sfeer en uitstraling. De levendige historische binnenstad is aantrekkelijk voor recreanten en toeristen. En natuurlijk de ideale uitvalbasis naar Terschelling en Vlieland. Door de ligging aan de Waddenzee ontwikkelde Harlingen zich tot een dynamische havenstad met handel, scheepsbouw en andere watergebonden bedrijvigheid. Het maritieme cluster rond de zeevaartschool maakt dit plaatje compleet.

Het economisch belang van Harlingen voor Fryslân is groot, vooral dankzij het Van Harinxmakanaal dat Harlingen verbindt met het achterland. Hier liggen ook kansen op

doorontwikkelingen van de watergebonden bedrijvigheid, met name gericht op circulariteit. Het gebied tussen Harlingen en Franeker biedt hiertoe ontwikkelmogelijkheden, respectievelijk aansluitend op Oosterpoort (Harlingen) en Kie (Franeker). Belangrijk is dat de ontwikkeling gezamenlijk wordt opgepakt en afgestemd. Met in de ontwerpfase aandacht voor zowel de landschappelijke en onderscheidende kwaliteiten van beide steden als de bestaande infrastructuur.

Aan de noordoostkant van Harlingen is zoekruimte voor grootschalige, watergebonden bedrijvigheid. Aansluitend op de zeehaven annex industriehaven. De bedrijfsactiviteiten in en rond beide steden, hebben ook een grote energievraag. Er moet dan ook ruimte worden gevonden voor fossielvrije energieopwekking. Het relatief grote aantal windturbines in deze contreien biedt voor de gemeenten mogelijkheden voor sanering en opschaling van windenergie, naast andere bronnen gericht op warmte.

De klimaatbestendige ontwikkeling en herinrichting van het Harlinger havenfront met aantrekkelijke voorzieningen, versterkt de toeristisch-recreatieve waarde van de stad. Onderdeel hiervan is het beter op elkaar afstemmen van de diverse logistieke stromen rond binnenstad, veerboten en havens als onderdeel van het *Programma Harlingen*.

Franeker is de charmante 'pronkstad', waar de rijke geschiedenis als academiestad en internationaal centrum van wetenschap met de tweede universiteit van de Republiek nog duidelijk herkenbaar en beleefbaar is. Deze positie als stad van kennis en wetenschap kan beter benut worden, zeker nadat in 2023 het Eise Eisinga Planetarium de status van Unesco Werelderfgoed verkreeg. Ook de gastvrijheidssector kan hier slim op inspelen, bijvoorbeeld met arrangementen en passende verblijfsvoorzieningen.

Woningbouw in Harlingen en Franeker vindt met name plaats op binnenstedelijke locaties, zoals het voormalige Spaansenterrein (Harlingen) en het Vlietstraterrein (Franeker). Ten zuidoosten van Harlingen (Ludinga) en ten zuiden van Franeker (Franeker Zuid; Alvestêdenwyk) is nog ruimte voor woningbouw. Extra inspanningen, zoals waterberging en ophoging, zijn nodig om wateroverlast te voorkomen.

Uitnodigingszone Dokkum – Hallum – Holwerd

Admiraliteitstad Dokkum, met een juweel van een historisch centrum en markante vestingwallen, is het centrum van werkgelegenheid en voorzieningen in Noordoost-Fryslân. Dat blijkt uit sterke clusters van streekgebonden bedrijven, gevarieerde woongebieden, en een compleet pakket aan voorzieningen waarvan met name detailhandel, onderwijs en zorg voor de omliggende regio van groot belang zijn. Kwaliteitsverbetering van het centrum en herinrichting van de noordelijke stadsentree met onder meer parkeervoorzieningen, groen en water, moeten de aantrekkingskracht van het stadscentrum vergroten. Op basis van een *Stadsrandvisie* wordt werk gemaakt van aantrekkelijke stadsranden met groen, water en recreatieve uitloop. Bijvoorbeeld langs de Dokkumer Ee als wateras en stadsentree.

Verder zijn er diverse plannen voor woningbouw. Een groot project is herontwikkeling van de Prinslocatie, een voormalig industrieterrein waar ruim vierhonderd woningen in alle segmenten worden gebouwd. Daarnaast zijn er plannen voor uitbreiding van diverse woonwijken, zoals Fonteinslanden, Noarderstek en Tusken de Fearten. Naast het voorzien in de lokale en regionale woningbehoefte, zijn de plannen gericht op verbetering

van de ruimtelijke kwaliteit met aanleg van groen en water.

Op bedrijventerrein Betterwird zijn zwaardere en meer grootschalige bedrijven gevestigd. Uitbreiding van dit terrein kan in de vraag naar ontwikkelruimte voor lokale en regionale bedrijvigheid voorzien. De bedrijvigheid in Dokkum vraagt relatief veel energie. Op enige afstand liggen ook energievraagclusters bij Hallum (bedrijvenscluster) en Holwerd (veerboot naar Ameland). Met de gemeenten onderzoeken we de kansen voor combinatiemogelijkheden van fossielvrije energie.